

การรับรู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น “พระนางจามเทวี” สู่แนวทางการพัฒนาในจังหวัดลำพูน

สุวิภา จำปาวัลย์

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

นเรนทร์ ปัญญาญ

พิพิธภัณฑมิกกี้ เฮาส์ จังหวัดลำพูน

บทคัดย่อ

การรับรู้ประวัติพระนางจามเทวีตามกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ กลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีพลังขับเคลื่อนและพัฒนาจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน การรับรู้ผ่านสื่อที่ส่งผลสู่การพัฒนาเมืองลำพูน แบ่งได้ 2 ประเภท คือ

การรับรู้จากเอกสาร ตำรา และเรื่องเล่า จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่มีอายุอยู่ในช่วง 60-100 ปี ในจังหวัดลำพูน พบว่า การรับรู้เรื่องราวของพระนางจามเทวีผ่านคำบอกเล่าที่กล่าวว่าสถานที่กำเนิดพระนางอยู่ที่บ้านหนองคูโดยมีตำนานท้องถิ่นสนับสนุนเรื่องเล่านี้ ทำให้ตั้งแต่ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา เกิดการพัฒนาทางวิชาการเพื่อหาข้อมูลรองรับโครงการผลักดันเมืองลำพูนสู่มรดกโลก เช่น การ

ค้นคว้าประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รวมทั้งการขุดแต่งแหล่งโบราณสถานบ้านหนองคู และบ้านบ่อควา เป็นการเพิ่มคุณค่าแก่มรดกทางศิลปวัฒนธรรมในเมืองลำพูน

การรับรู้จากสื่อประกอบการเล่าเรื่อง ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ถ่ายทอดเรื่องราวของพระนางจามเทวี เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง รูปปั้น ภาพเหมือน วัตถุมงคล ในการเชื่อมโยงสถานที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระนางจามเทวีให้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมบวงสรวง จัดกิจกรรมการแสดงต่างๆ ในจังหวัดลำพูน เป็นการผลิตซ้ำสัญลักษณ์ และเรื่องราวของพระนางจามเทวี เพื่อสร้างอัตลักษณ์ จังหวัดลำพูน ผ่านการระดมทุนและกำลังคนเพื่อสนับสนุนการจัดงานประเพณี พิธีกรรม การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม และกิจกรรมประจำปีในระดับจังหวัด

คำสำคัญ : การรับรู้, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, พระนางจามเทวี

The Perception of Local History: Queen Camadevi and Developments in Lamphun Province

Suwipa Champawan

Social Research Institute, Chiang Mai University

Naren Panyapu

Mickey's House Museum, Lamphun

Abstract

Public perceptions of Queen Camadevi have changed in accordance with the currents of globalization, and today, historical narratives of Queen Camadevi represent a local history with dynamic force for mobilizing present-day Lamphun development schemes. As this paper will illustrate, there are two broad narratives relating to Queen Camadevi which have been linked to Lamphun's city development, as follows.

The first narrative is derived from Tamnān or a Buddhist chronicle, as well as oral traditions gathered from interviewing the elderly aged 60-100 years in Lamphun Province. These findings illustrated a narrative of Queen Camadevi from oral traditions locating her birthplace at Ban Nong Doo, for which there is a local chronicle to support this folktale. Since 2547 B.E., this has given rise to academic interest and research in order to find some data to support the project for supporting the old city of Lamphun to be a World Heritage site. The study of local history as well as the excavation of archeological sites at Ban Nong Doo and Ban Boh Kao are a valuable contribution to art and cultural heritage in Lamphun.

Another narrative derives from visual and mass media programs created as symbols for transmitting the accounts of Queen Camadevi, such as the murals, the sculptures, the portraits, and auspicious objects that linking together the places related to the history of Queen Camadevi in order to use as sites for performing sacrificial rituals with accompanying cultural stage shows in Lamphun Province. These reenactments were intended to create an identity of Muang Lamphun and to generate funds as well as volunteer participation to support the organizing of the aforesaid festival for the promotion of arts and culture, and annual traditions at the provincial level.

Keywords : The Perception, Local History, Phra Nang Chamdevi.

ความนำ

ในสังคมโลกไร้พรมแดน การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองลำพูนกลายเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญ ทำให้เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์มีประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น ในการสร้างอัตลักษณ์แก่จังหวัดลำพูน ตลอดจนกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ การรื้อฟื้นประเพณี วัฒนธรรมกลายเป็นการถ่ายทอดและขยายช่องทางการรับรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้กว้างออกไป เพื่อเป็นช่องทางหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของจังหวัดลำพูน

แนวคิดการพัฒนาเมืองลำพูน ตั้งแต่ พ.ศ. 2547 เกิดขึ้นภายใต้โครงการผลักดันเมืองลำพูนสู่มรดกโลกจากความร่วมมือขององค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย ในประเด็นการสำรวจโบราณสถานและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ทำให้สถาบันการศึกษา ตลอดจนนักวิชาการตื่นตัวในการศึกษา สำรวจ รวบรวมข้อมูลเพื่อเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดลำพูน โดยเริ่มจากพระราชประวัติของ “พระนางจามเทวี” ปฐมกษัตริย์เมืองหริภุญไชย ผู้นำความเจริญด้านพุทธศาสนาจากวัฒนธรรมทวารวดีมาเผยแพร่ในดินแดนทางตอนเหนือ โดยอาศัยหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรจากตำนานสำคัญทางศาสนา เช่น จามเทวีวงศ์ ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ และ ตำนานพระนางจามเทวี ที่ถ่ายทอดเป็นข้อมูลสำคัญลำดับต้นของประวัติศาสตร์เมืองลำพูนเช่นเดียวกับตำนานพระธาตุหริภุญไชย

ความสำคัญของการศึกษาตำนานพระนางจามเทวีทำให้เกิดการสำรวจ ขุดค้นทางโบราณคดี สืบค้นเอกสารประเภทตำนาน มุขปาฐะในท้องถิ่น เพื่อให้

ได้ความรู้ด้านประวัติพระนางจามเทวีและประวัติศาสตร์เมืองลำพูนเพิ่มขึ้น แต่การศึกษาค้นคว้าหลักฐานดังกล่าวเน้นไปที่การตรวจสอบหรือค้นหาคำความจริงเกี่ยวกับพระนางจามเทวี เพื่อให้ได้ข้อมูลสำหรับถ่ายทอดสู่การรับรู้ของคนในท้องถิ่น การเน้นที่ความจริงของตำนานพระนางจามเทวีพบว่า บางส่วนได้นำข้อมูลจากการนิมิตเผยแพร่ผ่านเอกสาร ถ่ายทอดผ่านภาพเขียน ข้อมูลเหล่านี้มาสู่การผลิตซ้ำเรื่องราวของพระนางจามเทวีที่มีความพิสดารมากขึ้น เช่น การกำหนดวันเวลาในเหตุการณ์สำคัญให้มีลักษณะเหมือนการบันทึกทางประวัติศาสตร์ให้เกิดความน่าเชื่อถือ บทสนทนาระหว่างพระนางจามเทวีกับบุคคลต่างๆ ตามลักษณะของการเล่าเรื่องแบบบทละคร เป็นต้น

ข้อมูลตามตำนานปรากฏในสื่อประเภทงานประติมากรรม (อนุสาวรีย์ รูปเคารพ) ภาพจิตรกรรม วัตถุมงคล ที่ผลิตซ้ำในสังคมยุคการสื่อสารไร้พรมแดนโดยสื่อหลากหลายประเภทเป็นสัญลักษณ์ถ่ายทอดเรื่องราวของพระนางจามเทวีสู่การรับรู้ ทำให้เกิดคำถามว่าสื่อเหล่านี้ถูกผลิตขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ใด ในช่วงเวลาใดบ้าง และเข้าสู่การรับรู้ของผู้คนในพื้นที่จังหวัดลำพูนอย่างไร เมื่อได้รับรู้เรื่องราวของพระนางจามเทวีแล้ว เกิดการพัฒนาหรือการขับเคลื่อนในระดับจังหวัดได้อย่างไร

การศึกษาครั้งนี้เป็นการสำรวจการรับรู้ของผู้คนในพื้นที่จังหวัดลำพูน โดยเน้นการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่มีอายุอยู่ในช่วง 60-100 ปี เกี่ยวกับประเด็นการรับรู้ และความทรงจำเรื่องพระนางจามเทวีในช่วงเวลาต่างๆ พร้อมการศึกษาเอกสารขั้นต้น เอกสารชั้นรอง โบราณวัตถุสถาน ตลอดจนสื่อที่สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของพระนางจามเทวี ภายใต้ข้อสันนิษฐานว่า เรื่องราวของพระนางจามเทวีมีความเป็นพลวัต การรับรู้และถ่ายทอดเรื่องราวเปลี่ยนแปลงได้ตาม

กระแสนิยมในการเลือกจำ เลือกลำพูนทอดเรื่องราวบางตอนให้ปรากฏเป็น ความทรงจำร่วมในสังคมเมืองลำพูน

ตำนาน “พระนางจามเทวี” เป็นเรื่องเล่าที่อยู่ในความทรงจำของผู้คน โดยเฉพาะพื้นที่ลุ่มแม่น้ำปิงว่า พระนางจามเทวีเป็นกษัตริย์ปกครองเมือง หริภุญไชยมีศูนย์กลางอยู่ในเขตเมืองลำพูนปัจจุบัน เรื่องราวของพระนางบันทึก ไว้ในตำนานสำคัญ เช่น จามเทวีวงศ์ ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานพระนางจามเทวี การรับรู้ข้อมูลจากตำนานและเรื่องเล่านี้ทำให้เกิดจินตนาการเป็นภาพเสมือนจริงของพระนางจามเทวี นำมาสู่การสร้างสื่อ ประเภทจิตรกรรม ประติมากรรม ที่หลากหลายรูปแบบการรับรู้ การแปล ความหมายจากสื่อสัญลักษณ์ของพระนางจามเทวีทำให้ได้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ไปตามความเชื่อหรือศรัทธาของคนในสังคม โดยประเด็นการรับรู้เรื่องราวของ พระนางจามเทวีทั้งหมดทำให้เกิดงาน 2 ลักษณะ คือ (1) เอกสาร ตำนาน เรื่อง เล่า และ (2) สื่อสัญลักษณ์พระนางจามเทวีทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนัง รูปเคารพ เครื่องรางของขลัง ผลงานที่เกิดจากการรับรู้เรื่องพระนางจามเทวีเหล่านี้ นำไป สู่แนวทางการพัฒนาเมืองลำพูนในการจัดกิจกรรมระดับจังหวัดลักษณะต่างๆ ดังจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

1. การรับรู้จากเอกสาร ตำนาน และเรื่องเล่า

ตำนานที่บันทึกเป็นเอกสารเล่าเรื่องพระนางจามเทวีมี 2 ประเภท คือ ตำนาน ทางศาสนา และตำนานท้องถิ่น

ตำนานทางศาสนา ที่กล่าวถึงพระนางจามเทวี ได้แก่ “จามเทวีวงศ์” แต่งเป็นภาษาบาลีโดยพระโพธิรังสี ราว พ.ศ. 1945-1985 (ฉบับที่เผยแพร่ในปัจจุบันได้แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย) “ตำนานมูลศาสนา” แต่งเป็นอักษรธรรมล้านนาโดยพระพุทธานุ และพระพุทธานุ ก่อถึงตำนานพระนางจามเทวีเพื่อเล่าถึงพุทธศาสนาในเมืองหริภุญไชยสืบมาถึงอาณาจักรล้านนา “ชินกาลมาลีปกรณ์” แต่งโดยพระรัตนปัญญาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เนื้อหาโดยรวมของเรื่องราวพระนางจามเทวีในตำนานทางศาสนาเป็นประเพณีในการคัดลอกต่อมาเป็นลำดับ มีเนื้อหาที่แสดงวงศ์กษัตริย์ การทำนุบำรุงพุทธศาสนา และการสืบทอดพุทธศาสนาให้ครบ 5000 พระวัสสา ลำดับการเล่าเรื่องที่เริ่มจากพระพุทเจ้าเสด็จมาประทานเส้นพระเกศาและประทานพุทธทำนายถึงการตั้งเมืองเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุให้เป็นที่กราบไหว้บูชา คำชูพุทธศาสนา ก่อนกล่าวถึงเรื่องฤาษีสร้างเมืองหริภุญไชยและเชิญพระนางจามเทวีขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์ พุทธศาสนาในเมืองหริภุญไชย จนสิ้นราชวงศ์จามเทวี เรื่องพระนางจามเทวีในตำนานทางพุทธศาสนาแม้จะมีลักษณะเป็นนิทานปรัมปรา (Myth) แต่ในด้านคติความเชื่อคือการยืนยันว่าบุคคลที่ถูกกล่าวถึงในตำนานทางศาสนามีตัวตนอยู่จริง

ตำนานท้องถิ่น แตกต่างจากตำนานทางศาสนา คือ มีเนื้อหาละเอียดซับซ้อน เนื้อหาส่วนใหญ่เรียบเรียงจากเรื่องเล่าที่สืบทอดมาในท้องถิ่น ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง จากการคัดลอกต่อกันมาทำให้มีเนื้อหาที่ไม่ตายตัวสามารถแต่งเติมเปลี่ยนแปลงได้ตามพื้นที่และเวลา ส่วนความเหมือนของตำนานพระนางจามเทวีนั่น อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559, 444) เปรียบเทียบ “ตำนานพระนางจามเทวี” ฉบับท้องถิ่นล้านนาล้านนา กับ “จามเทวีวงศ์” ฉบับภาษาบาลี ซึ่งเป็นตำนานทางศาสนา

พบว่า ทั้งสองฉบับมิได้คัดลอกหรือแปลมาจากฉบับใดฉบับหนึ่ง ต่างมีวิวัฒนาการมาจากเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาช้านาน

ตัวอย่างตำนานพระนางจามเทวีฉบับท้องถิ่น เช่น “ตำนานนางจามเทวีฉบับท้องถิ่น” ฉบับไทยวนของพระมหาหมื่น วุฑฒินญาโณ ที่ สงวน โชติสุขรัตน์ (2515, 1-30) นำมาปริวรรตรวบรวมไว้ในหนังสือประชุมตำนานลานนาไทย และ “ตำนานจามเทวี” (พ.ศ. 2452) ฉบับวัดทากาศ ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน “ตำนานจามเทวีวงศ์” (พ.ศ. 2390) ฉบับวัดแม่ควา ตำบลสันทรายน้อย อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหลักฐานโบราณที่มีอายุกว่า 100 ปี ซึ่งเก็บเป็นสำเนาไมโครฟิล์มที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่¹ เนื้อความได้เล่าเรื่อง ขยายความ เชื่อมโยง เก็บเล็กผสมน้อยจากเนื้อหาตามตำนานทางศาสนา เช่น ชาดก พุทธประวัติ เพื่อเพิ่มความพิเศษให้กับเนื้อเรื่อง และตัวบุคคลสำคัญที่ถูกกล่าวถึงในตำนานท้องถิ่นนั้น

เนื้อความของตำนานจามเทวีฉบับท้องถิ่นทั้งสามฉบับเน้นรายละเอียดเหตุการณ์และอิทธิปาฏิหาริย์มากกว่าตำนานทางศาสนา จึงเป็นเรื่องเล่าที่แพร่หลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนกำเนิดพระนางจามเทวี จากคัมภีร์โบราณตำนานจามเทวี วัดทากาศ ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ในผูกที่ 2 จารเมื่อ จุลศักราช 1271 หรือ ปี พ.ศ. 2452² มีใจความสำคัญว่า

¹ รายชื่อเอกสารถ่ายสำเนาสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตำนานจามเทวี จ.ศ.1271 วัดทากาศ ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน 85.143.05.056-058 3/96 และ ตำนานจามเทวีวงศ์ จ.ศ. 1209 วัดแม่ควา ต.สันทรายน้อย อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ 80.047.05.015-015 1/88

² ปัจจุบันเก็บรักษาเป็นสำเนาไมโครฟิล์มไว้ที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หมวดเรื่องประวัติศาสตร์ หมายเลขไมโครฟิล์ม 85 143 15 156-058 จำนวน 3 ผูก 96 หน้าลาน

พระนางจามเทวีในอดีตชาติเป็นชายาองค์ที่ 5 ของพระอินทร์ ก่อนจุตินางได้ขอพร 10 ประการและได้ลงมาเกิดเป็นลูกของเศรษฐีทำนองดู่ ซึ่งเป็นเพื่อนรักกับเศรษฐีบ้านหนองแสง ทั้งสองได้ให้สัญญาต่อกันว่าเมื่อมีลูกชาย 1 หญิง 1 เมื่อใดจะให้ลูกได้สมรสกัน เมื่อเศรษฐีทำนองดู่ได้บุตรสาวที่มีรูปโฉมงดงามจึงไม่ยอมยกให้เป็นลูกสะใภ้ของเศรษฐีบ้านหนองแสง ในขณะนั้น ทิพยอาสน์ของพระอินทร์ได้ร่อนและแจ้งกระด้าง ทรงทราบด้วยทิพย์จักขุ จึงแปลงเป็นนกหัสติลิงค์มาคาบเอาบุตรสาวเศรษฐีหนองดู่ไปปล่อยไว้ในดอกบัวใหญ่ขนาดเท่ากงเกวียน มี 500 กลีบ

เมื่อฤๅษีवासเทพมาเก็บเห้ง้าบัวได้เห็นดอกบัวใหญ่มีเด็กหญิงเล่นอยู่ในนั้น จึงนำวี (พัด) มาหงายขึ้นเพื่อรับตัวนางมาเลี้ยงไว้ แล้วเชิญฤๅษีทั้ง 3 มาสู่อาศรมเพื่อพิจารณาตั้งชื่อนางว่า “จามเทวี” ตามแหล่งกำเนิดจากดอกบัวหลวง และการเชิญออกมาจากดอกบัวด้วยวี และฤๅษีทั้ง 3 เห็นว่าการเลี้ยงเด็กหญิงเป็นมณฑินแก่นักบวช จึงได้สร้างแพขนาดใหญ่เพื่อส่งนางไหลไปตามน้ำถึงเมืองลวรัฐ เจ้าเมืองจึงรับไว้เป็นธิดา เมื่ออายุได้ 15 ชันษาอภิเษกกับโอรสของพญาลวรัฐ

กล่าวถึงฤๅษีवासเทพได้พบเด็กที่เกิดจากรอยเท้าช้าง แรด วัว เป็นผู้หญิงชายอย่างละคู่ รวม 6 คน และลูกของแม่เนื้อที่มากินน้ำสุกกะของฤๅษี เกิดเป็นลูกหญิงชายรวม 2 คน ฤๅษีจึงสร้างเมืองให้เด็กอยู่ ต่อมาเมืองเหล่านั้นปกครองโดยกษัตริย์ที่ไม่ตั้งอยู่ในหลักทศพิธราชธรรมทำให้เมืองล่มลง ฤๅษีवासเทพจึงร่วมกับสุกกทันตฤๅษีหาสถานที่ตามพุทธทำนายเพื่อสร้างเมืองใหม่ โดยให้นกหัสติลิงค์ไปคาบหอยจากมหาสมุทร เพื่อให้ฤๅษีवासเทพใช้ไม้เท้าขีดตามเส้นรอบนอกของหอย เกิดแผ่นดินยุบตามรอยไม้เท้าเป็นเมืองขึ้น ฤๅษีจึงส่ง

นายควะเดินทางไปเชิญพระนางจามเทวีผู้ตั้งอยู่ในศีล 5 จากเมืองละโว้มาครองเมือง พญาละโว้โปรดให้พระสงฆ์ 500 รูป พร้อมไพร่พลระดับช้างเผือกมาร่วมเดินทางมาสร้างเมืองหริภุญไชยอย่างละ 500 คน

ในผูกที่ 3 ของตำนานกล่าวถึงการเดินทางของพระนางจามเทวี ทำให้เกิดประวัติของสถานที่ตามรายทาง เกิดการยิงธนูเสี่ยงทายเพื่อตั้งบ้านเรือน ตั้งวัด สร้างเจดีย์เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพุทธศาสนาระหว่างทางเข้าเมืองหริภุญไชย โดยเฉพาะวัดคู่ละมังก่อนเข้าเมืองหริภุญไชย เมื่อถึงเมืองหริภุญไชย ฤาษีवासเทพและสุกกทันตฤาษีได้อภิเษกพระนางขึ้นครองเมือง ทรงปกครองบ้านเมืองให้รุ่งเรืองด้านพุทธศาสนา จากนั้นทรงกำเนดิโอรสแฝด เมื่อพระโอรสแฝดอายุได้ 7 ปี ทรงได้ช้างศึกคู่บารมีและได้ทำศึกกับขุนหลวงวิลังคะผู้เป็นใหญ่ในกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะจนพ่ายแพ้ไป พระนางจามเทวีโปรดให้เจ้ามหันตยศผู้พี่ปกครองเมืองหริภุญไชย ส่วนเจ้าอินทระผู้น้องปกครองเมืองเขลางค์ พระนางประทับอยู่เมืองเขลางค์ เป็นเวลา 6 เดือน จึงเสด็จกลับเมืองหริภุญไชยและสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมา เจ้ามหันตยศพระราชนัดดาเพลิงศพของพระนางจามเทวีในป่าไม้ยาง และบรรจุนิธิในสุวัณณเจดีย์จักโก

โดยสรุปแล้วประวัติพระนางจามเทวีจากเอกสารโบราณวัดทากาศมีรายละเอียดที่เพิ่มขึ้นมากกว่าตำนานทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องชาติกำเนิดของพระนางจามเทวี ที่บ้านหนองดู่ เป็นลูกเศรษฐีอินตา ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้เป็นความพิเศษของตำนานท้องถิ่นที่สอดคล้องกับเรื่องเล่าของกลุ่มชาติพันธุ์มอญที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง บ้านหนองดู่ที่มีกลุ่มโบราณสถานวัดเกาะกลางอยู่ เมื่อกรมศิลปากรขุดค้นแหล่งโบราณสถานในสถานที่นี้ จึงได้บันทึกประวัติวัดตามตำนานท้องถิ่นไว้ว่า

“วัดนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1176 โดยเศรษฐีอินตา บิดาของพระนางจามเทวี ผู้ครองนครหริภุญไชย ซึ่งเศรษฐีอินตาเป็นชาวยุทธแห่งบ้านหนองคูโดยกำเนิด (ชื่อวัดหนองคูมาจากสภาพที่เป็นหนองน้ำและมีต้นประดู่ใหญ่อยู่ภายในบริเวณหมู่บ้าน) ที่พักของเศรษฐีอินตาสันนิษฐานว่าอยู่บริเวณสวนร้างทางทิศตะวันออกของวัดซึ่งเรียกว่า “กวานกู” แปลว่าบ้านไร่ โบราณเล่ากันต่อว่าเป็นคัมเศรษฐีเก่า และมีหมู่บ้านชาวยุทธที่ยังรักษาภาษาพูด ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน” (กองโบราณคดี 2536, 113)

จากการสัมภาษณ์ พ่อหนานจันทร์ เขียวพันธ์ุ หรืออดีตพระมหาจันทร์ พระสงฆ์จากวัดพระศรีมหาธาตุบางเขนผู้บูรณะวัดเกาะกลางใน พ.ศ. 2517 กล่าวถึงตำนานพระนางจามเทวีที่ปรากฏชื่อท่าหนองคู และความเชื่อในปัจจุบันว่า มีบ้านเศรษฐีอินตาอยู่ในพื้นที่ ในการรับรู้เชิงกายภาพนั้น ชื่อท่าหนองคูมีมานานแล้วเนื่องจากเป็นทึมน้ำ เมื่อแม่น้ำปิงเปลี่ยนทิศ วัดเกาะที่เคยอยู่กลางแม่น้ำปิงจึงกลายเป็นวัดที่ตั้งอยู่บนแผ่นดินจนถึงปัจจุบัน ส่วนบ้านเศรษฐีอินตาในพื้นที่เป็นเรื่องที่ชาวบ้านเคยกล่าวถึงว่าเป็นบ้านเศรษฐีที่อยู่ในพื้นที่ร้าง ในขณะนั้นชาวบ้านไม่รับรู้รายละเอียดว่าคืออะไร ต่อมาเมื่อมีคนมาขอซื้อที่และเล่าว่าเนินเศรษฐีอินตาเป็นบ้านเกิดของพระนางจามเทวี และพระนางจามเทวีเป็นชาวบ้านหนองคูด้วยความสอดคล้องกับการเป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ทำให้คนในพื้นที่มีความเชื่อเรื่องมอญที่สืบเชื้อสายมาจากมอญหริภุญไชย ได้อพยพไปตั้งเมืองหงสาวดีเมื่อเกิดโรคระบาด โดยความเชื่อนี้แสดงออกผ่านประเพณีลอยชะโมด หรือล่องเรือสำเภาไปตามลำน้ำปิงที่ไหลผ่านหมู่บ้านในคืนวันเพ็ญเดือนสิบสองเพื่อระลึกถึงบรรพบุรุษชาวมอญที่อยู่เมืองหงสาวดีที่สืบทอดกันมาช้านาน (จันทร์ เขียวพันธ์ุ 2558, สัมภาษณ์)

ด้านความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มอญในพื้นที่กับการสืบเชื้อสายมาจากพระนางจามเทวีนั้น เพ็ญสุภา สุขคตะ (2556) กล่าวว่าเกิดขึ้นภายหลังการยกเลิกประเพณีฟ้อนผีมดผีเม็งเพื่อให้บรรพบุรุษเมื่อพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้ามาสู่ชุมชนมอญในปี พ.ศ. 2477 ทำให้เกิดการประดิษฐ์ประเพณีการบวงสรวงพระนางจามเทวีเพื่อเข้ามาแทนที่ประเพณีเลี้ยงผีที่หายไป โดยการอ้างถึงความเป็นลูกหลานชาวมอญของพระนางจามเทวีนั้น พบหลักฐานเอกสารจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งเสด็จล่องแม่น้ำปิงตั้งแต่เชียงใหม่ถึงปากน้ำโพธิ์ ในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2464 ทรงกล่าวถึงบ้านหนองคูความว่า

“บ้านหนองคูเป็นบ้านมอญ ได้ความว่าอพยพขึ้นมาจากข้างใต้ได้สัก 3 ชั่วโมง เดียวนี้มีมอญประมาณ 120 คน มีวัดโบราณ 2 วัด... บ้านหนองคูมีเรื่องนิทานเล่ากันว่าเป็นบ้านเศรษฐีซึ่งเป็นบิดาของพระนางจามเทวีเดิมจะยกนางจามเทวีให้เป็นบุตรเศรษฐีบ้านหนองเหวียงแต่ที่หลังกลับคำ ด้วยเห็นบุตรเศรษฐีบ้านหนองเหวียงรูปชั่ว บิดาสองฝ่ายเกิดวิวาทกัน ร้อนถึงพระอินทร์ จึงให้พระวิสุกรรมมารับนางไปถวายพระฤๅษีวาสุเทพ พระฤๅษีวาสุเทพชุบนางให้งามยิ่งขึ้น แล้วส่งไปถวายเป็นธิดาเจ้ากรุงละโว้ดังนี้” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา 2474, 2-3)

แสดงถึงกลุ่มชาติพันธุ์มอญได้อพยพมาภายหลังการรับรู้ประวัติของพระนางจามเทวีของกลุ่มชาติพันธุ์มอญจึงเกิดขึ้นในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา เป็นการรับรู้จากเรื่องเล่า แม้จะอ้างถึงตำนานฉบับภาษามอญวัดหนองคูที่ยังไม่พบต้นฉบับ แต่ด้วยความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่กับชาติพันธุ์ทำให้การอ้างเรื่องสืบเชื้อสายมาจากลูกหลานของพระนางจามเทวีกลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของแก่มอญชาติพันธุ์มอญที่ในจังหวัดลำพูน

หากเชื่อมโยงกับการรับรู้ตำนานพระนางจามเทวีที่คัดลอกต่อกันมา เช่น ตำนานจามเทวี ฉบับวัดแม่ควา พ.ศ. 2390 และฉบับวัดทากาศ พ.ศ. 2452 จะพบว่า ตำนานท้องถิ่นเรื่องพระนางจามเทวีมีอายุไม่ต่ำกว่า 100 ปี เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์มอญรับรู้เรื่องราวของพระนางจามเทวีได้นำมาผสานเข้ากับประเพณีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สอดคล้องกับเรื่องเล่าทำให้ประเพณีลอยชะโมด และโบราณสถานในพื้นที่ได้รับการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา

สรุปได้ว่าเอกสารโบราณทั้งตำนานทางศาสนา และตำนานท้องถิ่น เรื่องพระนางจามเทวีที่เผยแพร่อยู่ในสังคมก่อนทศวรรษที่ 2500 เป็นการเล่าเรื่องสืบมาทั้งจากพระสงฆ์ ตลอดจนผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าสู่ลูกหลานได้ฟัง เป็นเรื่องที่เพิ่มเติมเสริมแต่งไปตามแต่ละท้องถิ่น โดยเน้นสาระสำคัญจากการจดจำเรื่องพระนางจามเทวี คือ พระนางเสด็จมาจากเมืองละโว้ เพื่อปกครองเมืองหริภุญไชย มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญในตำนานทั้งฤาษีสุนทรเทพ พระเจ้านันทยศ พระเจ้ามหันตยศ เจ้าพ่อกูช้าง เทโคยกัษ และได้ต่อสู้กับขุนหลวงวิลังคะผู้นำกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่นั้นมาก่อน เรื่องราวเหล่านี้เป็นการอธิบายประวัติศาสตร์การก่อตั้งบ้านเมืองให้เป็นที่รับรู้ด้วยมุขปาฐะ การเล่าที่มาของชื่อสถานที่แสดงความสัมพันธ์ของเมืองและสถานที่พระนางจามเทวีเสด็จผ่าน เป็นการสร้างประวัติศาสตร์ของชุมชน ดังตำนานมูลศาสนากล่าวถึงการตั้งเมืองตามรายการ เช่น เมืองพระบาง เมืองคันธิกะ เมืองบุรีรัฐ เมืองบุราง และเสด็จขึ้นมาตั้งเมืองเทพบุรี เมืองบางพล เมืองราเสียด (รากเสียด) หาดเสียว เมืองตาก ดอยอาบน่านาง ดอยผาแต้ม บ้านทาคาม (บ้านทา) ฯลฯ ชื่อบ้านเมืองและสถานที่เหล่านี้เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้สัมพันธ์กับตำนานจามเทวีที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปในชุมชนริมแม่น้ำปิงตั้งแต่จังหวัดเชียงใหม่ถึงจังหวัดตาก

ตำนานแพร่หลายมากขึ้นเมื่อมีการปริวรรตจากเอกสารโบราณเป็นภาษาไทย เช่น การปริวรรตจามเทวีวงศ์จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2463 โดยกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจัดให้แปลขึ้น พระราชยาเจ้าดารารัศมีทรงใช้ฉบับนี้พิมพ์แจกในงานปลงพระศพเจ้าทิพเนตร พ.ศ. 2463 (อนันต์ 2559, 5) และพบการเผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือที่ระลึก เช่น “จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย” ทั้งภาษาบาลีและคำแปล สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี ทรงแจกในการพระกุศลสมโภชพระอัฐิ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏฯ ซึ่งสิ้นพระชนม์มาบรรจบรอบปี เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2473

การรับรู้ที่เกิดจากการปริวรรตตำนานทำให้เกิดการเชื่อมโยงประวัติวัดและชุมชนในเขตเมืองลำพูนเข้ากับประวัติพระนางจามเทวี ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา โดยสิ่งพิมพ์ที่เผยแพร่สู่สาธารณะ เช่น ผลงานการปริวรรตของ สงวน โชติสุขรัตน์ และ สิงหะ วรรณสัย นำมาสู่การขยายผลทางการศึกษา สร้างองค์ความรู้ และเผยแพร่ประวัติพระนางจามเทวีประกอบการนำเสนอในฐานะเมืองประวัติศาสตร์ ตามกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ และกระแสนิยมที่เรื่องราวทางประวัติศาสตร์กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่นำมาเป็นแนวทางการพัฒนาเมืองลำพูน ดังจะกล่าวรายละเอียดในประเด็นการพัฒนาต่อไป

(1) เอกสารในท้องถิ่นช่วงหลังทศวรรษที่ 2500

เอกสารในช่วงหลังทศวรรษที่ 2500 เป็นการเผยแพร่เอกสารโบราณในโอกาสสำคัญต่างๆ เช่น “จามเทวีวงศ์” พิมพ์แจกฉลองอายุครบ 6 รอบ ของนางกิมฮ้อ

นิมมานเหมินทร์ พ.ศ. 2510 “ชินกาลมาลีปกรณ์” พิมพ์เป็นอนุสรณ์แก่นายกี นิมมานเหมินทร์ พ.ศ. 2510 และ “ตำนานมูลศาสนา” อนุสรณ์ในงานทำบุญ ร้อยวัน นายหน่อ ชูติมา พ.ศ. 2513 (สิงหะ 2514, จ-ฉ) เป็นต้น

จังหวัดลำพูนได้จัดพิมพ์วารสารเพื่อเผยแพร่ความรู้ขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา เช่น

- **วารสารสันติสุข** จัดทำโดยสภาเปรียญลำพูน โดยการริเริ่มของพระศรีศิลป์ สุนทรวาทิ เผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นวารสารเพื่อเผยแพร่ศีลธรรม ออก ปีละ 4 ฉบับ นำเสนอเรื่องราวในวงการศาสนา ธรรมะ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่นำความมาจากตำนานท้องถิ่น

- **วารสารลำพูน** จัดทำโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน ออกเป็นประจำ ทุกเดือน ตั้งแต่ พ.ศ. 2509 เพื่อเผยแพร่กิจกรรมข่าวสารของจังหวัด ให้ความรู้แก่ครู ข้าราชการในท้องถิ่นตลอดจนผู้สนใจทั่วไป

(2) เอกสารในท้องถิ่นที่เขียนขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา

ช่วงเวลา พ.ศ. 2525 มีความสำคัญเนื่องจากเป็นปีที่สร้างอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี ความศรัทธาในพระนางเพิ่มขึ้นตามกระแส การเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวีปทุมภักดิ์ริยแห่งเมืองหริภุญไชย ทำให้เกิดการแต่งเติมเรื่องราวของพระนางอย่างพิสดารโดยอ้างอิงสาระสำคัญจากตำนานท้องถิ่นเดิม และมีการเพิ่มเติมข้อมูลจากที่มาแตกต่างกันไป ทั้งจากเอกสารโบราณที่ไม่พบหลักฐานแล้ว การนิมิต การขยายความที่เกี่ยวข้องกับสถานที่สำคัญต่างๆ โดยเอกสารสำคัญที่จัดพิมพ์เรื่องพระนางจามเทวีตั้งแต่ พ.ศ. 2525 ได้แก่

ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ แต่งเรื่อง “กาพย์เจ็ยจามเทวีและวิรังคะ” ตั้งแต่ พ.ศ. 2524 (2533, 1) ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2530 โดยผู้แต่งได้บันทึกว่า ในช่วงเวลาเดียวกันนี้มีการแต่งเรื่องพระนางจามเทวีในลักษณะที่ต่างไปจากตำนาน โดยเน้นความเป็นสมมติเทพ (ไกรศรี 2533, ค) ซึ่งเป็นความแตกต่างที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงจากสถานะของพระนางจามเทวีจากบุคคลในตำนานที่มีตัวตนและสัมพันธ์อยู่ในวิถีชีวิตผู้คนเป็นสมมติเทพที่สามารถดลบันดาลความสำเร็จและความสุขแก่ผู้คนในโลกนี้ได้

วัตถุประสงค์ในการแต่งกาพย์เจ็ยจามเทวีและวิรังคะนี้ ผู้แต่งมุ่งให้เป็นเรื่องการเล่าสู่กันฟังเช่นเดียวกับนิทาน นอกจากความเพลิดเพลินแล้วยังให้ข้อคิดในการดำเนินชีวิต ตลอดจนสอดแทรกข้อเท็จจริงเกี่ยวกับวิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่ผู้แต่งได้มีประสบการณ์ในช่วงเวลานั้น เนื้อหาเกี่ยวกับพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ผู้แต่งอ้างอิงการลำดับเนื้อเรื่องจากตำนานจามเทวีวงศ์ ประกอบเรื่องเล่าที่ผู้แต่งมีโอกาสได้ยินจากนางบัวจันทร์ ชูติมา ผู้เป็นย่าซึ่งเป็นชาวลำพูน (ไกรศรี 2533, 4-5) และการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมอย่างละเอียดจากพื้นที่ปรากฏในตำนาน เช่น เส้นทางเดินเรือของพระนางจามเทวี แหล่งโบราณสถานที่ปรากฏในตำนานทั้งขุนหลวงวิลังคะและพระนางจามเทวีในพื้นที่จังหวัดลำพูน-เชียงใหม่ ทำให้ได้ข้อมูลจากคำบอกเล่าของคนในพื้นที่ พร้อมการบันทึกเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น การบูชาเสาอินทขิล การเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ การลำดับเหตุการณ์ในกาพย์เจ็ยเป็นไปตามเรื่องราวในตำนาน โดยอ้างอิงถึงกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ เหตุแห่งการสร้างเมืองหริภุญไชย การเชิญพระนางจามเทวีมาครองเมือง ที่สอดแทรกวิถีชีวิตทั้งเรื่องภูมิประเทศ อาหาร พิธีกรรมต่างๆ ตามข้อมูลที่รวบรวมจากพื้นที่ ทำให้กาพย์เจ็ยจามเทวีและวิลังคะมีคุณค่าทั้งด้านวรรณกรรมและบันทึกประวัติศาสตร์ล้านนา

สุทวารี สุวรรณภาชน์ (2525, ง(1)-ง(3)) จัดพิมพ์เอกสารพิเศษที่อ้างว่ามาจากสมุดข่อยต้นฉบับภาษาล้านนาที่ถูกรักษาโดยพ่อฤาษีแก้ว อายุ 105 ปี (ในปีที่ได้พบ คือ พ.ศ. 2508) มีหนานทาคนพื้นเมืองเป็นผู้อ่าน สุทวารี เป็นผู้จัดบันทึก เอกสารฉบับนี้จัดพิมพ์เป็นหนังสือขึ้นใน พ.ศ. 2525 จำนวน 6,500 เล่ม ชื่อ “พระราชชีวประวัติพระแม่เจ้าจามเทวี บรมราชนารี ศรีสุริยวงศ์ องค์ปดินทร์ ปิ่นธานีศรีบุญไชย” ด้วยความศรัทธาของ ดร. สอนง วรอุไร และนายจริญญา พึ่งแสง ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูนในขณะนั้น สำหรับแจกจ่ายสาธารณชน เพื่อเทิดพระเกียรติพระนางจามเทวี และในวาระสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี กล่าวถึงประวัติของพระนางจามเทวีอย่างละเอียดในเรื่องกำเนิด มีตัวละครในเรื่องเพิ่มมากขึ้นกว่าตำนานศาสนาและตำนานท้องถิ่นเรื่องอื่นทำให้การเล่าเรื่องมีความซับซ้อนมากขึ้นพร้อมกับบทสนทนาในตอนต่างๆ มีลักษณะคล้ายนิทาน พร้อมการสร้างที่น่าเชื่อถือโดยมีภาพแหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาปณภูมิประเทศที่เกี่ยวข้องกับตำนานประกอบ เพื่อให้เรื่องเล่ามีความสมจริงมากขึ้น

ไพศาล แสนชัย เรียบเรียงโดย ประสิทธิ์ เพชรรักษ์ (2538, 5-7) เผยแพร่เอกสารที่บันทึกเรื่องราวจากการนิมิตที่ได้รับการสนับสนุนตีพิมพ์จากวัดสันป่ายางหลวง อำเภอเมืองลำพูน เรื่อง “เจ้าแม่หม่อนแล้ว” เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2532 เป็นประวัติของพระนางจามเทวีและการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การเรียบเรียงเอกสารนี้มิได้ใช้เป็นหลักฐานในทางวิชาการแต่ส่งผลต่อความเชื่อของกลุ่มคนในเรื่องภพชาติ กฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิดซึ่งเป็นพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมที่มาจากพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายในเมืองลำพูนทั้งไทวน ไทยอง และมอญ

จากเอกสารที่มีเนื้อหาเพิ่มเติมมาจากตำนาน ทำให้มีความละเอียดจนเกิดความสับสนขึ้นในกลุ่มผู้อ่าน ซึ่งมีทั้งกลุ่มที่หาความน่าเชื่อถือทางวิชาการ และกลุ่มที่อ่านเพื่อประโยชน์ด้านความเชื่ออื่นๆ ความสับสนในทางวิชาการและความเชื่อนี้ ทำให้เกิดการขยายผลการศึกษาด้านเอกสารเกิดผลงานต่อไป

กิตติ วัฒนมะหาตม์ (2546, 9) นำเนื้อหาจากหนังสือของ สุทธารี สุวรรณภาชน์ มาวิเคราะห์และขยายความในส่วนกำเนิดพระนางจามเทวี จัดพิมพ์เป็นหนังสือ “จอมนางทริภุญไชย” เพิ่มความเป็นวิชาการแก่เอกสารด้วยการสอบทานตำนานจากคำบอกเล่าที่สอดคล้องกับเนื้อหาในตำนาน ซึ่งผู้เขียนให้ความเชื่อถือมากกว่า หนังสือเล่มนี้จึงถูกนำมาอ้างอิงทางวิชาการด้วยจุดเด่นในการวิเคราะห์เอกสารที่มีความน่าเชื่อถือ โดยเฉพาะการบอกวันเวลาและสถานที่พร้อมการอธิบายรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างๆ ในลักษณะการพรรณนาความ เช่น ดวงชะตาพระนางจามเทวีในวันประสูติตรงกับ วันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ปีมะโรง พ.ศ. 1176 ตรงตามปีที่ สุทธารี สุวรรณภาชน์ (2525, 12) ได้กล่าวไว้

จุลพงศ์ ขันติพงศ์ (2547, 8-29) ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพร้อมออกสำรวจแหล่งโบราณสถานในจังหวัดลำพูน ให้เป็นไปตามหลักวิชาการที่ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นแก่นแท้ทางประวัติศาสตร์ การเรียบเรียงหนังสือ “เล่าเรื่องเมืองลำพูน” จึงเน้นเนื้อหาตามตำนานทางศาสนา คือ ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานมูลศาสนา พร้อมข้อมูลโบราณวัตถุสถานในเมืองลำพูนเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือในข้อมูลพิมพ์เผยแพร่ในนามของหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลำพูน เป็นกระแสนโยบายอนุรักษ์และการสร้างสำนึกในความเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวี ที่บันทึกประวัติไว้เพื่อเผยแพร่เป็นความรู้ในระดับชุมชนเมือง

เพ็ญสุภา สุขคตะ (2556) ศึกษาเรื่องพระนางจามเทวีในเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี เผยแพร่ผ่านมติชนสุดสัปดาห์อย่างต่อเนื่อง และเผยแพร่ เป็นเอกสารประกอบการประชุมในวาระต่างๆ ของเมืองลำพูน เป็นการศึกษา ประวัติพระนางจามเทวีเพื่อสืบสวนหาข้อเท็จจริง การตามเส้นทางเสด็จผ่าน เรื่องเล่าและเอกสาร การค้นคว้าหลักฐานโบราณวัตถุสถานศิลปะหรือภูมิปัญญา เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะกับอาณาจักรร่วมสมัย เช่น ศรีวิชัย ทวารวดี ทั้งนี้ การศึกษาทั้งหมดมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการอนุรักษ์ โบราณสถานเมืองลำพูนภายใต้การดำเนินงานโครงการผลักดันเมืองลำพูนสู่ มรดกโลกที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2547 และได้รับการสนับสนุนจากจังหวัดลำพูน ในการค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ การขุดค้นทางโบราณคดี เป็นความสำเร็จใน การสร้างสำนึกด้านการอนุรักษ์แก่ชุมชนให้ส่งผลต่อโครงการเชิงอนุรักษ์เมือง เก่าเมืองลำพูนต่อไป

สำราญ กาญจนคูหา นามปากกา นายโบราณ (2554, online) เจ้าของหอ ศิลปะพระเครื่องเมืองลำพูน เคยร่วมเขียนบทความลงในวารสารสันติสุข ต่อมาได้แต่ง “มหากาพย์พื้นบ้านเรื่องจามเทวีกับขุนหลวงวิลังคะ” เผยแพร่ ทางเว็บไซต์เพื่อบันทึกเรื่องราวต่างๆ เหล่านั้นไม่ให้สูญหายไปจากความทรงจำ และเพื่อความบันเทิงของผู้อ่านในลักษณะการยกย่องความรักและความเสีย สละในฐานะวีรบุรุษของพระนาง จามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ บทความต่างๆ ของสำราญ เป็นการศึกษาที่สนับสนุนหลักฐานประเภทโบราณวัตถุที่เก็บสะสม ไว้ในหอศิลปะฯ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับผู้สนใจ

ธนรัชต์ สุภาแสน (2554) ทำวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาประเด็นวิวัฒนาการเป็น ผู้นำของพระนาง จามเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรหริภุญไชย ด้วยการ

วิเคราะห์ตำนานที่เขียนขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นการศึกษาประเด็นการปกครองโดยใช้หลักฐานจากงานวรรณกรรมตำนานที่เน้นเรื่องการเมืองเป็นหลัก โดยวิเคราะห์การสืบเชื้อสาย การทำสงครามกับขุนหลวงวิลังคะเพื่อให้เห็นคุณลักษณะของผู้นำ แม้ผู้เขียนกล่าวว่าไม่มีตำนานเรื่องใดบันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยกับพระนางจามเทวี แต่ยังวิเคราะห์ภายใต้พื้นฐานของความเชื่อว่าพระนางจามเทวีมีตัวตนอยู่จริงและเรื่องราวของพระนางเป็นความจริง โดยตำนานสร้างความเป็นผู้มาจากบุคลิกภาพพิเศษของพระนางจามเทวี เช่น มีสติปัญญาหลักแหลม มีปฏิภาณไหวพริบ กล่าวหาในการตัดสินใจ มุ่งมั่นที่จะประสบความสำเร็จ สามารถในการใช้จิตวิทยาจูงใจผู้คน มีเหตุผล รอบคอบ มีทักษะในการวินิจฉัยปัญหา เป็นต้น แต่คุณสมบัติดังกล่าวมิได้ยกตัวอย่างเปรียบเทียบกับเนื้อหาในตำนานให้เห็นภาพที่ชัดเจน การศึกษานี้จึงเป็นการทบทวนเรื่องราวในตำนานตามแนวทางการสืบค้นหาข้อเท็จจริงเช่นกัน

วรศรา อนันตโท (2558, 79-95) ศึกษาเรื่อง *จามเทวีบุชา: การผลิตซ้ำตำนานและการผลิตสร้างพิธีกรรมบวงสรวง* เป็นการศึกษาเชิงคติชนวิทยาที่แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องพระนางจามเทวีว่าได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน โดยแบ่งสายธารความศรัทธาของพระนางจามเทวีเป็น 3 ยุค คือ (1) ยุควีรบุรุษท้องถิ่นในตำนาน: พระนางจามเทวีในฐานะผู้นำทางวัฒนธรรม (2) ยุคอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี: การทำตำนานให้เป็นรูปธรรมด้วยการสร้างสัญลักษณ์ของพระนางจามเทวีขึ้นทำให้มีพื้นที่ความทรงจำของพระนางจามเทวีมากขึ้น (3) ยุคบริบทวัฒนธรรมประชานิยม: กระบวนการแปลงทุนวัฒนธรรมเป็นสินค้า ที่ทำให้การผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมเรื่องพระนางจามเทวีทั้งวัตถุมงคล การผลิตตำนานเป็นหนังสือเพื่อจำหน่าย เปลี่ยนความศักดิ์สิทธิ์เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทสังคม โลกาภิวัตน์และการ

ท่องเที่ยว บริบททุนนิยมและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และในที่สุดได้นำมาสู่การสร้าง ความหมายและพื้นที่ทางสังคมด้วยพิธีกรรมบวงสรวง เป็นการสะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการรับรู้เรื่องพระนางจามเทวีด้านพิธีกรรม ทำให้เห็นแนวทางการศึกษาที่ต่างจากที่ผ่านมา

เมธี ใจศรี และคณะ (2559) เก็บรวบรวมข้อมูลเรื่อง “ตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิรังคะ” ในพื้นที่ 12 ชุมชนลุ่มแม่น้ำปิง โดยการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ พบว่า ตำนานมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อและแนวปฏิบัติของผู้คนในอดีต เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมในชุมชน สร้างความบันเทิงในการเล่าเรื่องสู่กันฟัง และเป็นการเยียวยาจิตใจของคนในแต่ละชุมชน โดยใช้เนื้อหาของตำนานมาอธิบายเหตุการณ์และปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ เช่น การห้ามผู้หญิงจับศิระชะ การเด็ดปลายพลูทิ้งก่อนเคี้ยวหมาก เป็นต้น (เมธี ใจศรี 2560, สัมภาษณ์) ผลการวิจัยพบว่า เมื่อตำนานปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมและตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน ตำนานจึงกลายเป็นที่พึ่งทางใจของปัจเจกบุคคล และเป็นแรงจูงใจในการขับเคลื่อนชุมชนให้ดำรงอยู่ต่อไป

จากเอกสารแสดงให้เห็นแนวทางการศึกษาเรื่องพระนางจามเทวีหลังการสร้างอนุสาวรีย์ คือ กลุ่มเอกสารที่ขยายผลจากเรื่องราวในตำนานทั้งการแต่งเนื้อหาเพิ่มรายละเอียดจากการอ้างอิงเอกสารโบราณที่ไม่เหลือหลักฐาน การนิมิตเพื่อปลุกกระแสความเชื่อพระนางจามเทวี กลุ่มที่ศึกษาดำเนินงานทางศาสนาร่วมกับหลักฐานอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ เพื่อการอนุรักษ์เรื่องพระนางจามเทวีให้ดำรงอยู่และการนำผลการศึกษาไปพัฒนาเมืองลำพูนในการสร้างอัตลักษณ์และความเป็นหนึ่งเดียวในสำนึกร่วมกันว่าเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวี

เช่นเดียวกับข้อมูลจากการจัดสัมมนาเพื่อทบทวนความรู้เรื่องพระนางจามเทวี ใน พ.ศ. 2545 โดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชยจัดการประชุมสัมมนา หัวข้อ “ก้าวใหม่พิพิธภัณฑสถานหริภุญไชย ครั้งที่ 2” ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2545 ประเด็นการอภิปรายเรื่องพระนางจามเทวีเป็นการศึกษาด้านโบราณคดี เพื่อเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์เมืองหริภุญไชย โดยเนื้อหาประเด็นด้านวิชาการ เน้นการศึกษาโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี การขุดค้นทางโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์เมืองหริภุญไชย ศิลาจารึก ซึ่งเป็นการทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองหริภุญไชยทั้งหมด จากงานสัมมนาที่นำเสนอความก้าวหน้าทางวิชาการที่ได้จากการสืบค้นข้อมูลในหลายศาสตร์ของนักวิชาการชาวลำพูนที่มีความสนใจเรื่องพระนางจามเทวีมากขึ้น ส่วนใหญ่เน้นการเล่าประวัติพระนางจามเทวี ความสำเร็จของการดำเนินงานเสวนาอย่างต่อเนื่องทำให้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นหลายหน่วยงานให้การสนับสนุนและใช้การเล่าเรื่องของพระนางจามเทวีจัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้น เช่น การค้นหาวันที่เสด็จขึ้นครองเมืองหริภุญไชยของพระนางจามเทวี โดยอ้างถึงตำนานระบุว่าพระนางจามเทวีขึ้นนั่งเมือง วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 เหนือ พุทธศักราช 1204 จากปฏิทินร้อยปีตรงกับวันที่ 18 ธันวาคม ซึ่งในวันดังกล่าวไม่ระบุไว้ในตำนานทางศาสนาฉบับใด ส่วนตำนานท้องถิ่น เช่น ฉบับของสุทธีวารีสุวรรณภรณ์ กล่าวถึงวันขึ้นครองราชย์ว่า วันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเมีย พุทธศักราช 1202 ตำนานฉบับพระมหาหมื่น ระบุว่า เป็น วันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 7 และเอกสารบันทึกการนิมิตของ ไพศาล แสนชัย ระบุว่า เป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 พ.ศ. 1202 จากความไม่แน่นอนด้านเวลาในประวัติของพระนางจามเทวี ทำให้เกิดการสันนิษฐานวันเวลาขึ้น เพื่อจัดกิจกรรมในการบวงสรวงพระนางจามเทวี

ด้านการรับรู้และความเชื่อนั้นชาวลำพูนที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายได้รับรู้เรื่องพระนางจามเทวีทั้งผ่านมุขปาฐะ การอ่านเอกสารโบราณ และสิ่งพิมพ์ร่วมสมัยที่มีการแต่งเติมเนื้อหาตามความสนใจของกลุ่มคน ในการเลือกเล่า รับฟัง และจดจำบางตอนเป็นพิเศษ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์มอญบ้านหนองดู่ เลือกตอนประสูติของพระนางจามเทวีที่สัมพันธ์กับการอธิบายประวัติความเป็นมาของชุมชนมอญในจังหวัดลำพูน กลุ่มชาติพันธุ์ยวนและยองในเขตเมืองลำพูนเลือกจดจำการสร้างบ้านแปงเมือง ประวัติของสถานที่สำคัญอันเกี่ยวกับประวัติของพระนางจามเทวีในฐานะปฐมกษัตริย์ เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจว่าเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวี นอกจากการรับรู้ผ่านเอกสารแล้ว สื่อต่างๆ เช่น ภาพจิตรกรรม ภาพเหมือน อนุสาวรีย์ รูปเคารพ เหรียญที่ระลึก ที่สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของพระนางจามเทวี ได้ถ่ายทอดเรื่องราวด้านประวัติความเป็นมา เพื่ออธิบายความหมายและสร้างคุณค่าแก่พระนางจามเทวี การศึกษาสื่อที่สร้างขึ้นในเมืองลำพูน ด้วยการรวบรวมข้อมูลที่หายากในท้องถิ่น เป็นการบันทึกเหตุการณ์ที่สะท้อนความคิดและการแสดงออกของผู้คนในสังคมเมืองลำพูนที่มีต่อตำนานพระนางจามเทวี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สืบทอดอยู่ในสังคมมาอย่างยาวนาน

2. การรับรู้ผ่านสื่อพระนางจามเทวี

การนำเรื่องเล่าของพระนางจามเทวีมาขับเคลื่อนกิจกรรม สร้างสื่อสัญลักษณ์ที่แสดงควมมีตัวตนตลอดจนสร้างพื้นที่เกี่ยวกับพระนางจามเทวี กลายเป็นความเชื่อที่ตอบสนองการรับรู้ในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ โดยรับรู้ผ่านสื่อแบบต่างๆ ทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพเหมือน รูปเคารพ เหรียญที่ระลึก ตามวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไป โดยมีความเป็นเมืองเก่าแก่ที่สุดในภาคเหนือ

ตอนบน และความเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวีเป็นเบื้องหลัง โดยในส่วนนี้จะกล่าวถึงการสร้างสัญลักษณ์ของพระนางจามเทวี ดังนี้

2.1 ภาพจิตรกรรมฝาผนัง

เนื้อหาในภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นตามวัดเพื่อประกอบการเล่าเรื่องพระนางจามเทวี แบ่งออกเป็นตอน ปฐมกษัตริย์และการสร้างเมืองหริภุญไชย จากฤทธิ์ของฤาษี การอัญเชิญพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ พระนางประสูติพระโอรสแฝด ขุนหลวงวิลังคะพุงสะเห่น้ำ การออกศึกของพระเจ้าอนันตยศมหันตยศพร้อมช้างศึก พระโอรสครองเมืองหริภุญไชย การสร้างเมืองเขลางค์ ให้พระโอรสอีกพระองค์ปกครอง การพระราชทานเพลิงศพพระนางจามเทวี และการบรรจุอัฐิ เป็นไปในแนวเดียวกัน ต่างกันเพียงรายละเอียดที่แต่ละวัดจะนำเสนอให้สอดคล้องกับประวัติวัด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระนางจามเทวีในวิหารวัดจามเทวี เขียนในปี พ.ศ. 2515 โดยช่างเขียนจากบ้านริมปิง มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับประวัติและความสำคัญของวัดคือ การเล่าเรื่องถวายพระเพลิงศพพระนางและบรรจุอัฐิไว้ในวัดกู่กุด จากหลักฐานที่ทางวัดได้บันทึกไว้ว่า วัดมีสภาพเป็นวัดร้าง จนถึง พ.ศ. 2469 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดจามเทวีวงศ์” ต่อมาคำว่า “วงศ์” หายไป เหลือเพียงวัดจามเทวี แต่ชาวบ้านยังคงเรียกตามชื่อเดิมว่า “วัดกู่กุด” เรื่องการเปลี่ยนชื่อวัดนี้ตรงกับความเป็นศาสน์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถึงหลวงบริบาลบุริภักดิ์ 12 กันยายน พ.ศ. 2480 ความว่า

“...เป็นวัดร้างชาวลำพูนเขาเรียกว่า “วัดกู่กุด” (ถ้าเรียกตามภาษาไทย ได้ตรงกับคำว่า “วัดเจติยคีรี”) เวลานั้นชาวลำพูนเขาไม่เห็นเป็นสลักสำคัญอันใด หากฉันชอกแทรกไปดูเองจึงได้เห็นเห็นเข้าก็เกิดพิศวงด้วยรูป สันฐานพระเจดีย์เป็นแบบเมืองละโว้ทั้งนั้น เห็นชัดว่าเป็นวัดชาวละโว้สร้าง ครั้นสมัยพระนางจามเทวีจึงได้สั่งให้เปลี่ยนนามวัดกู่กุดเรียกว่าวัดจามเทวี และให้ดูแลรักษาเป็นโบราณวัตถุที่สำคัญอันหนึ่งแต่นั้นมา” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา 2504, 44)

จากความเชื่อว่าเป็นวัดที่ประดิษฐานอัฐิของพระนางจามเทวี จึงกลายเป็น ข้อมูลที่ได้นำไปอ้างอิงในหลายวัดที่มีการเขียนภาพเล่าเรื่องเช่นเดียวกับที่ปรากฏในวัดจามเทวี

ภาพที่ 1 ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดจามเทวี ที่เน้นเรื่องการถวายพระเพลิงศพและการบรรจุอัฐิของพระนางไฉนในกู่กุด

วัดพระคงฤาษี

วัดกุหลาบ

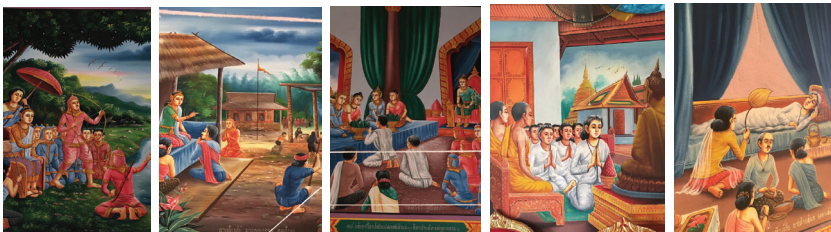
ภาพที่ 2 เปรียบเทียบภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ได้รับความนิยมเรื่องการถวายพระเพลิงศพ และการบรรจุอัฐิของพระนางไวในกุฎจากวัดจามเทวี

2.1.2 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระนางจามเทวีในศาลาวัดพระคงฤาษี เขียนในปี พ.ศ. 2527 โดยช่างเขียนจากบ้านหนองช้างค้ำ ส่วนที่ทางวัดเพิ่มเติมเข้ามาคือ เรื่องการปั้นพระคงและเรื่องวัดประจำทิศของเมืองลำพูน การสร้างสถูปครอบศพพญาช้าง พร้อมภาพอนุสาวรีย์พระนางจามเทวีในภาพจบเรื่องประวัติพระนางจามเทวีและเมืองลำพูน

ภาพที่ 3 ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระคงฤๅษีมีเรื่องราวเฉพาะตามประวัติวัด คือ ฤๅษีปั้นพระคงและเผาด้วยดวงไฟที่พุ่งออกมาจากดวงตา และแจกให้กับทหารเพื่อเป็นกำลังใจในการทำศึก ภาพการก่อสร้างพระพุทธรูปของช่างศึกคู่บารมี

2.1.3 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระนางจามเทวีในวิหารวัดกู่ละม็ก เขียนในปี พ.ศ. 2539 ส่วนที่วัดเพิ่มขึ้นคือ การเสียชีวิตของพระนางจามเทวี ก่อนถึงเมืองลำพูนครั้งโยชน พระนางจามเทวีโปรดให้พวกธนูศิลป์ยิงลูกธนูเพื่อเสียดแทงสถานที่สร้างเจดีย์วัดละม็ก การอภิเษกพระโอรสแฝดกับธิดาทั้งสองของขุนหลวงวิลังคะ และพระนางจามเทวีได้นางสาวปฏิบัติธรรมจนสิ้นพระชนม์ ถวายพระเพลิงศพแล้วบรรจุอัฐิไว้ในกู่กุด

ภาพที่ 4 ภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดกู่ละม็ก ที่เล่าเรื่องประวัติการสร้างวัดกู่ละม็ก และการปฏิบัติธรรมของพระนางจามเทวีจนสิ้นพระชนม์

2.1.4 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระนางจามเทวีในวิหารวัดมहांวัน เขียนในปี พ.ศ. 2540 ประวัตินี้ทางวัดเพิ่มขึ้นจากตำนานคือ เรื่องกำเนิดพระนางจามเทวีที่บ้านเกาะหนองคู่ รวมทั้งเรื่องพระนางจามเทวีให้ฤาษีปั้นและปลุกเสกพระเพื่อคุ้มกันชาวเมืองให้รอดจากศึกของขุนหลวงวิลังคะ ส่วนที่เหลือแจกให้แยกเก็บโดยพระรอดเก็บไว้ที่วัดมहांวัน และเรื่องการสร้างสถูปครอบศพพญาช้าง พร้อมภาพอนุสาวรีย์พระนางจามเทวีในภาพจบเรื่องประวัติพระนางจามเทวีและเมืองลำพูน

ภาพที่ 5 ภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดมहांวันที่เขียนภาพเล่าเรื่องประวัติวัดเรื่องฤาษีปั้นและปลุกเสกพระรอดวัดมहांวัน

2.1.5 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระนางจามเทวีในอุโบสถวัดพระยืน เขียนในปี พ.ศ. 2555 กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญไชยโดยฤาษีและการอัญเชิญพระนางจามเทวีมาปกครองบ้านเมือง ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา ส่วนที่เพิ่มเติมต่างจากวัดอื่น คือ พระเจ้าอาทิตย์ราชทรงสถาปนาวัดพระธาตุหริภุญไชย พระสุมนเถระสร้างวัดพระยืนและจาริกวัดพระยืน การบูรณะเจดีย์พระยืนขึ้นใหม่ เป็นภาพของปัจจุบัน และผนังทิศตะวันตกด้านนอก วิหารวัดพระยืนได้เขียนภาพพระนางจามเทวีทรงถือขันดอกมาสักการะพระเจดีย์วัดพระยืน

ภาพที่ 6 ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนเล่าเรื่องประวัติวัดพระยืน และภาพพระนางจามเทวีที่ด้านหลังวิหาร

จากการเล่าเรื่องด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังสู่การรับรู้ของคนลำพูนในช่วงหลังทศวรรษที่ 2500 พบว่า เป็นความรู้ที่มาจากเอกสารและการเล่าเรื่องชุดเดียวกัน โดยแต่ละวัดได้เพิ่มเติมในส่วนประวัติวัดเพื่ออ้างอิงกับความเก่าแก่ และความสำคัญของชื่อวัดที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์เมืองลำพูน โดยเฉพาะพระพิมพ์เมืองลำพูน เช่น พระรอดวัดมहांวัน พระคงวัดพระคงฤาษี เป็นต้น

2.2 รูปปั้น รูปเคารพ

2.2.1 รูปปั้นพระนางจามเทวีที่ตั้งอยู่ในศาลเจ้าแม่จามเทวี เป็นรูปปั้นแบบลอยตัวที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ หรือสื่อความหมายถึงพระนางจามเทวีในช่วงก่อนการสร้างอนุสาวรีย์ (พ.ศ. 2525) พบจำนวน 1 องค์ ตั้งอยู่ที่ศาลเจ้าแม่จามเทวีในบริเวณศาลากลางจังหวัดลำพูนประทับนั่ง ลักษณะเป็นงานปูนปั้นโดยช่างท้องถิ่นสื่อถึงความเรียบง่าย ปัจจุบันมีผู้นำผ้ามาคลุมห่มให้ พร้อมถวายเครื่องสักการบูชาด้วยบายศรี ข้าวช้าง ม้า เป็นต้น

ภาพที่ 7 รูปปั้นพระนางจามเทวีในศาลหลังศาลากลางจังหวัดลำพูนหลังเดิม

จากการสัมภาษณ์ ัญญา พรหมเทศ อายุ 82 ปี เกี่ยวกับศาลพระนางจามเทวีแห่งนี้ว่า เดิมบริเวณที่สร้างศาลนั้นใกล้กับห้องพักนักโทษจากห้องขังหรือคุก มาพักไว้ก่อนจะขึ้นพิจารณาคดี ในบริเวณเดียวกันมีเรือนพักญาติ และเรือนพยานอยู่ด้วย ศาลพระนางจามเทวีเดิมเป็นเพียงศาลาไม้และเป็นที่สาบานของนักโทษ ต่อมา พ.ศ. 2495 หัวหน้าผู้พิพากษาศาลจังหวัดลำพูนจึงสร้างรูปปั้น

พระนางจามเทวีขึ้นเพื่อให้เป็นรูปธรรม และมีหอพระเจ้านันทยศ พระเจ้ามหันตยศอยู่ด้านข้าง (ธัญญา พรหมเทศ 2558, สัมภาษณ์) จนถึงปัจจุบันประวัติของรูปปั้นพระนางจามเทวีด้านหลังศาลากลางไม่เป็นที่รู้จักของผู้คนในท้องถิ่นเพราะขาดการเล่าเรื่องที่มาของศาลแห่งนี้ แต่ยังพบการบวงสรวงบูชาด้วยบายศรี รูปปั้นข้าหญิง ชาย ช้าง ม้า ในโอกาสต่างๆ ทั้งการแก้บน โดยถือว่าเป็นรูปปั้นที่มีความเก่าแก่ แม้ว่ากระแสนการบูชาพระนางจามเทวีอย่างยิ่งใหญ่ได้จัดขึ้นที่ลานอนุสาวรีย์พระนางจามเทวีบริเวณตลาดสดหนองดอกที่ตั้งอนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นในภายหลัง (พ.ศ. 2525) ก็ตาม

2.2.2 รูปปั้นพระนางจามเทวีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่โล่งกว้าง หรืออนุสาวรีย์พระนางจามเทวี

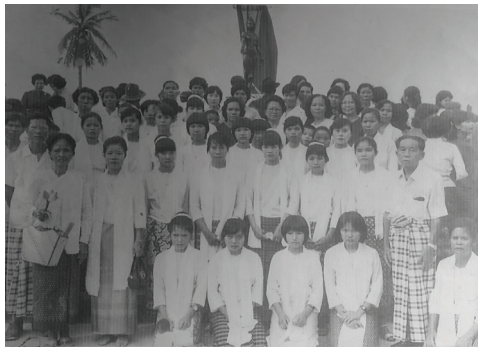
แนวคิดการสร้างอนุสาวรีย์เกิดจากการรับวัฒนธรรมตะวันตกผ่านความเป็นรัฐชาติของไทยที่สร้างอนุสาวรีย์เพื่อระลึกถึงพระมหากษัตริย์ บุคคลที่ควรยกย่อง และเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมเพื่อให้เกิดการจดจำร่วมกันในระดับชาติ เมื่อเรื่องราวปฐมกษัตริย์เมืองหริภุญไชยได้สร้างความศรัทธา และความต้องการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรม ประกอบกับกระแสการสร้างอนุสาวรีย์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจนถึง พ.ศ. 2525 ในโอกาสสำคัญระดับชาติ คือ งานฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ทุกจังหวัดต้องจัดกิจกรรมเพื่อร่วมเฉลิมฉลอง ดังที่นายจริญญา พึ่งแสง ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูนในขณะนั้น กล่าวว่า การพิมพ์หนังสือพระราชชีวประวัติพระนางจามเทวีเพื่อให้เป็นหนังสืออนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์และการศึกษาที่สำคัญ ในวาระสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พร้อมการประดิษฐานอนุสาวรีย์ของพระนางจามเทวี (กิตติ 2546, 7)

โดยความหมายของอนุสาวรีย์พระนางจามเทวีนอกจากการสร้างเพื่อให้ระลึกถึงแล้ว ยังปรากฏเรื่องของการสร้างความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้เกิดการยอมรับว่าอนุสาวรีย์นี้ คือ พระนางจามเทวี จากเหตุการณ์เมื่อประดิษฐานและทำพิธีเปิดอนุสาวรีย์แล้วในช่วงกลางคืนมีเรื่องเล่าและหลักฐานภาพถ่ายแสงที่ล่องลอยอยู่ ณ ลานอนุสาวรีย์ว่าเป็นดวงพระวิญญาณของพระนางจามเทวี สร้างความตื่นเต้นมหัศจรรย์ใจแก่ชาวลำพูนเป็นอย่างยิ่ง ช่างภาพที่บันทึกภาพไว้ได้นำภาพดังกล่าวออกจำหน่ายให้ประชาชนได้สักการบูชาถือเป็นภาพสำคัญในการสร้างความหมายและความศักดิ์สิทธิ์แก่อนุสาวรีย์พระนางจามเทวีที่ยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 8 รูปปั้นพระนางจามเทวีหล่อสำริด ประดิษฐาน ณ ลานอนุสาวรีย์ด้านทิศใต้ตลาดสดหนองดอก พร้อมภาพถ่ายที่ปรากฏแสงใกล้รูปปั้น ซึ่งร้านจามเทวีไฟโต้บันทึกภาพไว้ได้เพียงแห่งเดียวโดยมีความเชื่อว่าเป็นดวงวิญญาณของพระนางจามเทวีที่มาสถิตในรูปปั้น ทำให้รูปอนุสาวรีย์พระนางจามเทวีมีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น เป็นที่บูชาในฐานะสัญลักษณ์ของพระนางจามเทวี และเป็นต้นแบบในการสร้างรูปปั้นพระนางจามเทวีแบบต่างๆ หลัง พ.ศ. 2525

อนุสาวรีย์พระนางจามเทวีสร้างขึ้นในช่วงที่มีความนิยมสร้างอนุสาวรีย์ทั่วประเทศ (มาลินี คุ่มสุภา 2548, 307-317) การกำหนดภาพต้นแบบในจินตนาการเกี่ยวกับพระนางจามเทวี ทั้งพระพักตร์ เครื่องทรง ท่าทางการยืน เพื่อให้เป็นภาพจำเสมือนตัวแทนของพระนางจามเทวี สำหรับเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประกอบพิธีกรรม หรือกิจกรรมที่แสดงถึงความกตัญญู เช่น การอัญเชิญรูปปั้นพระนางจามเทวีเพื่อมาประดิษฐานบนลานอนุสาวรีย์ ในวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2525 มีขบวนแห่จากวัดคูละมັถ ตำบลตันธง ระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร มีชาวลำพูนเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก กิจกรรมการบวงสรวงพระนางจามเทวี ได้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เพื่อตอกย้ำถึงการเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวี การอริษฐานบนบานต่อดวงวิญญาณของพระนางจามเทวี เมื่อสำเร็จได้แก้บนด้วยบายศรีและบอกเล่ากันต่อไป การบนบานทำให้เกิดการบูชาดวงวิญญาณพระนางจามเทวีที่ดลบันดาลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองต่อชีวิตและอาชีพผ่านรูปสัญลักษณ์ต่างๆ

ภาพที่ 9 ภาพกลุ่มชาติพันธุ์มอญบ้านหนองคู่ที่มาร่วมฟ้อนและร่วมในขบวนแห่รูปปั้นพระนางจามเทวีเพื่อประดิษฐาน ณ ที่ตั้งอนุสาวรีย์ ตลาดหนองดอก ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ในวันที่เปิดอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี 5 กันยายน พ.ศ. 2525 ภาพจากกลุ่มรักชมมอญบ้านหนองคู่

2.2.3 รูปปั้นพระนางจามเทวีที่ตั้งอยู่ในวัดและโบราณสถาน

ในการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์พระนางจามเทวีสู่ท้องถิ่น พบการสร้างรูปปั้นพระนางจามเทวีตามวัดที่เกี่ยวข้องกับตำนาน เช่น วัดกู่ละม็ก วัดดอยน้อย ตลอดจนวัดที่สร้างรูปพระนางจามเทวีขึ้นเพื่อให้ศรัทธาได้บูชาโดยไม่เกี่ยวข้องกับประวัติ ดังกรณีวัดต้นแก้วมีศรัทธาแกะไม้ขนุนมาถวายไว้ที่วัด ทางวัดจึงนำไปตั้งไว้ในที่เหมาะสมที่นักท่องเที่ยวได้กราบไหว้บูชาโดยไม่ได้เชื่อมโยงกับแนวคิดใด และคนในท้องถิ่นไม่มีพิธีกรรมและการสักการะ (ไพศาลธีรคุณ, พระครู 2558, สัมภาษณ์) ต่างจากการจัดการกลุ่มโบราณสถานในบ้านหนองคู-บ่อควาของกลุ่มชาติพันธุ์มอญภายหลังการสร้างอนุสาวรีย์ได้เกิดความเชื่อในการเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวี รวมทั้งการรับรู้ว่าสถานที่กำเนิดของพระนางอยู่ที่บ้านหนองคู ทำให้มีผู้ขอซื้อที่ดินและสร้างรูปเคารพพระนางจามเทวีขึ้นด้วยความศรัทธา โดยทางชุมชนได้จัดให้เป็นอีกสถานที่หนึ่งในการบวงสรวงพระนางจามเทวีเป็นประจำทุกปี

ภาพที่ 10 รูปเคารพพระนางจามเทวีพร้อมที่เลี้ยงทั้งสอง ที่วัดพระธาตุดอยน้อย อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้เพิ่มรายละเอียดรูปพระที่เลี้ยงทั้งสองที่ได้ช่วยเหลือพระนางจามเทวีตามเนื้อหาประวัติพระนางจามเทวีที่ สุธิรวารี สุวรรณภาชน์ อ้างว่ามาจากฉบับของพ่อฤาษีแก้ว

ภาพที่ 11 รูปเคารพพระนางจามเทวีที่ถ่ายหลังจากนำมาตั้งคู่กับพระโพธิสัตว์กวนอิม ในวัดศรีบุญเรือง อำเภอมือเมือง จังหวัดลำพูน เป็นความพยายามเชื่อมโยงพระนางจามเทวีที่มีบารมีให้เป็นภาคหนึ่งของพระโพธิสัตว์ เป็นการโยงความเชื่อเข้าไว้ด้วยกัน โดยเป็นความเชื่อเฉพาะบุคคล

ภาพที่ 12 แบบจำลองสำหรับหล่อพระรูปพระนางจามเทวีเพื่อประดิษฐาน ณ คณะเสด็จเมือง วัดพระธาตุ หริภุญไชยให้เกิดการบูชาเพื่อความสุขความเจริญในชีวิต ดำเนินการสร้างโดยหมอลักษณ์ เรขานิเทศ เป็นรูปพระนางจามเทวีประทับนั่ง โดยพระนางจามเทวีกลายเป็นสัญลักษณ์ในการระดมทุน และสร้างความศรัทธา เช่นเดียวกับการสร้างรูปเคารพที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เช่น ครุฑ นาค และพระราหู

2.2.4 รูปปั้นพระนางจามเทวีที่ตั้งอยู่ในโรงทอหรือร้านขายผ้าไหมยกดอก

สถาบันผ้าทอ และโรงทอผ้ายกดอกในจังหวัดลำพูน สร้างรูปปั้นพระนางจามเทวีขึ้นด้วยรูปแบบที่ต่อเนื่องมาจากการสร้างอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี โดยรูปแบบ เครื่องทรง รับมาจากอนุสาวรีย์ต้นแบบการสร้างรูปปั้นที่ตั้งอยู่ตามโรงทอ พบว่า รูปปั้นที่โรงทอเพ็ญศิริไหมไทย เป็นรูปปั้นแรกที่ตั้งอยู่ในโรงทอผ้าไหมยกดอก เนื่องจากลูกค้าที่มาซื้อผ้าได้สนใจสอบถามเรื่องพระนางจามเทวี

ทางโรงทอจึงสร้างพระนางจามเทวีให้เป็นรูปธรรมเพื่อให้ลูกค้ากราบไหว้บูชา เมื่อเกิดความศรัทธาแล้วจึงถวายผ้าทอยกดอกห่มให้กับรูปปั้นนั้น และความเชื่อนี้ได้สืบทอดกันมายังโรงทอ ตลอดจนสถาบันผ้าทอ โดยสรุปว่า รูปปั้นในโรงทอเป็นความคิดและการแสดงออกส่วนบุคคล และได้ใช้เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของเมืองลำพูนในการรับรู้ เพื่อเผยแพร่เรื่องราวของพระนางจามเทวีผ่านรูปเคารพ ให้เป็นที่รับรู้ของคนในสังคม และทำให้เกิดการยอมรับในสถานที่และกลุ่มคนมากขึ้นทั้งกลุ่มสตรี กลุ่มผู้นำในระดับจังหวัด กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มอาชีพ และกลุ่มนักแสดง

ภาพที่ 13 รูปปั้นพระนางจามเทวีที่โรงทอ และพิพิธภัณฑสถานผ้าเพ็ญศิริ ไหมไทย (ซ้าย) รูปปั้นพระนางจามเทวีที่พิพิธภัณฑสถานผ้าทอ และโรงทอ (ขวา) ที่สร้างขึ้นหลังจากการสร้างอนุสาวรีย์ทำให้รูปแบบของรูปเคารพเปลี่ยนไปจากเดิม

กล่าวได้ว่าการสร้างรูปปั้นพระนางจามเทวีตามสถานที่ต่างๆ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อระลึกถึงพระนางจามเทวีในฐานะปฐมกษัตริย์ของเมืองหริภุญไชย ตามแนวคิดการสร้างความทรงจำผ่านระบบการเมืองของประเทศไทย ได้เปลี่ยนแปลงเป็นต้นแบบในการสร้างรูปเคารพจากฝีมือชาวบ้าน สู่รูปเคารพแบบอนุสาวรีย์

ฝีมือช่างหลวงในกรมศิลปากร โดยปรากฏว่า หลังจากการประดิษฐาน อนุสาวรีย์พระนางจามเทวีในปี พ.ศ. 2525 แล้วรูปแบบของอนุสาวรีย์กลายเป็น ต้นแบบในการสร้างรูปปั้น รูปบนเหรียญ รูปเคารพสำหรับเป็นวัตถุมงคลอย่าง แพร่หลายที่ตอกย้ำถึงความศักดิ์สิทธิ์และความศรัทธาที่มีต่อพระนางจามเทวี

ภาพที่ 14 รูปจำลองพระนางจามเทวีแบบรูปปั้นลอยตัวขนาดเล็ก และรูปบนเหรียญที่รับรูปแบบมาจากอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี สร้างเป็นรูปปั้นที่ทางจังหวัดลำพูนมอบเป็นที่ระลึกแก่ผู้ร่วมบริจาค แยกผู้มาเยือน สำหรับรูปปั้นขนาดเล็กพบให้เข้าบูชาตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น วัดจามเทวี อนุสาวรีย์พระนางจามเทวี โดยจัดทำขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดลำพูน สำหรับผู้มีจิตศรัทธาเช่าซื้อไปบูชาและเป็นที่ระลึกถึงพระนางจามเทวี

ภาพที่ 15 เหรียญพระนางจามเทวีรุ่นสร้างอนุสาวรีย์จัดสร้าง ในปี พ.ศ. 2525 ในวาระสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี

ภาพที่ 16 เหรียญที่สร้างขึ้นในวาระสำคัญของเมืองลำพูน โดยจัดสร้างเหรียญที่มีสัญลักษณ์พระนางจามเทวีไว้ด้านหลัง พร้อมจารึกโอกาสในการสร้าง เช่น รุ่นฉลองวิหารวัดจามเทวี รุ่นที่ 1

ภาพที่ 17 เหรียญพระนางจามเทวี พ.ศ. 2526 สร้างที่วัดหนองช้างคืน เพราะมีประวัติเกี่ยวกับพระนางจามเทวีอยู่ จึงนำเรื่องตำนานมาสร้างเหรียญ

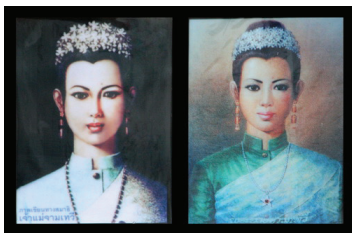
ภาพที่ 18 เหรียญที่ระลึกพิธีเปิดศาลาปฏิบัติธรรม วัดพระธาตุทรายทอง ตำบลปลาสก อำเภอมือ จังหวัดลำพูน ในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2545

2.3 ภาพเหมือนพระนางจามเทวี

นอกจากการรับรู้เรื่องราวที่มากขึ้นแล้ว ส่วนหนึ่งของการรับรู้นั้นก็เกิดความพยายามในการสืบค้นหาความจริงทั้งจากเอกสาร การสำรวจตามเส้นทางที่ปรากฏในตำนาน และอีกส่วนหนึ่งคือ การหาความจริงจากภาพเหมือนของพระนางจามเทวี ตามความเชื่อของชาวล้านนาในอดีต เกี่ยวกับการกลับชาติมาเกิด การนิมิตเห็นภาพในอดีตโดยผู้ที่ปฏิบัติทางสายวิปัสสนา การลงทรง ทำให้พบภาพเหมือน (Portrait) ของพระนางจามเทวีจำนวนหนึ่ง ดังนี้

ภาพที่ 19 กรณีภาพวาดตามนิมิตของครูบาช้างวงศาพัฒนา พระสายวิปัสสนา ลูกศิษย์ครูบาศรีวิชัย ณ วัดพระพุทธบาทห้วยต้ม มีรูปแบบเป็นสตรีสวมชุดพื้นเมือง ซึ่งเป็นภาพในชุดแรกที่เกิดขึ้นร่วมกับรูปแบบของการสร้างรูปเคารพในศาลเจ้าแม่จามเทวี

ภาพที่ 20 พระรูปของพระนางจามเทวีที่เกิดจากการนิมิต โดย ศรีเพ็ญ จิตุหะศรี วาดภาพตามลักษณะที่ผู้นิมิตบอก โดยศิลปิน ลาวัญย์ อุปอินทร์ (กิตติ 249 ,2546) เขียนขึ้นเพื่อถ่ายทอดรูปภาพของพระนางไว้ให้เป็นที่สักการะบูชาต่อไป

2.4 การแสดง

การแสดงละครเป็นการผลิตซ้ำเรื่องพระนางจามเทวีอีกรูปแบบหนึ่ง ที่เข้าถึงชุมชนได้ง่าย ในการจัดงานการกุศล งานระดมทุน ถือเป็นงานสร้างความสามัคคีของชุมชนที่มีพระนางจามเทวีเป็นแรงบันดาลใจ เป็นความศรัทธาอันเกิดจากความเชื่อว่าเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวี จากการจัดแสดงละครการกุศล “พระราชประวัติพระนางจามะเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งนครหริภุญไชย 1,400 ปี นครหริภุญไชย” โดยชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับกรมศิลปากร และบริษัทดาราวิดีโอ จำกัด ไม่ปรากฏวันเดือนปีในการจัดแสดง (เจ้านางน้อย 2533, หน้าปก) เพื่อระดมทุนสำหรับพัฒนาพื้นที่สร้างบูรพจามะเทวินครและพิพิธภัณฑ์พระนางจามเทวี ณ สถานที่พระราชสมภพ บ้านหนองคู อำเภอบำเหน็จ จังหวัดลำพูน (ปัจจุบันแยกเป็นบ้านบ่อควา)

ภาพที่ 21 ภาพถ่ายและรายละเอียดจากหนังสือของชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ เกี่ยวกับการแสดงละครเพื่อหารายได้ในการสร้างบูรพจามะเทวินครและพิพิธภัณฑ์พระนางจามเทวี ณ สถานที่พระราชสมภพ พร้อมประวัติพระนางจามเทวีภายในเล่ม

ก่อนการแสดง ผู้รับบทเป็นพระนางจามเทวีได้ทำพิธีบวงสรวง พิธีพุทธาภิเษก พระรอดหลวง จามเทวี พร้อมเดินทางไปในที่ที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระนางจามเทวี เช่น วัดกู่ละมັถ วัดพระธาตุดอยน้อย จัดพิธีบวงสรวงรูปเคารพที่ลานอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี ในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2533 การบวงสรวงที่เนินเศรษฐีอินตา ทำพิธีวางศิลาฤกษ์บูรพจามะเทวินคร ณ บ้านหนองคู พร้อมอัญเชิญพระรูปพระนางจามเทวีที่ได้ปั้นขึ้นตามที่ได้มีมติขึ้นประดิษฐานพร้อมพระรูปพระโอรสทั้งสองพระองค์ ทำให้เกิดสถานที่ประกอบพิธีบวงสรวงพระนางจามเทวีโดยกลุ่มลูกหลานชาติพันธุ์มอญบ้านหนองคูและบ้านบ่อควาเป็นเจ้าภาพ ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์ยอง และคนเมืองในพื้นที่

ภาพที่ 22 รูปปั้นพระนางจามเทวีพร้อมด้วยพระโอรสแฝด ตั้งอยู่บนฐานเหนือเนินเศรษฐีอินตา บ้านบ่อควา อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน โดยเจ้าของที่ดินได้ซื้อต่อจากเจ้าของเดิมที่เป็นชาวมอญในพื้นที่ได้สร้างรูปปั้นขึ้นเพื่อให้สถานที่นี้เป็นสถานที่พระราชสมภพของพระนางจามเทวี

การรับรู้เรื่องราวของโบราณสถานที่กรมศิลปากรขุดแต่งในปี พ.ศ. 2548 โดยเรียกชื่อว่า “เนินเศรษฐีอินตา” ที่ได้อธิบายว่า เป็นสถานที่เกิดของพระนางจามเทวี หรือที่อยู่ของบิดาพระนางจามเทวี ร่วมกับการนำเรื่องราวในตำนานและมุขปาฐะท้องถิ่นมาอ้างอิง การประกอบพิธีกรรมบวงสรวงรูปปั้น พระนาง

จามเทวีบนเนินเศรษฐีอินตาเป็นการตอกย้ำให้แหล่งกำเนิดพระนางจามเทวีมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันได้สร้างความสับสนด้านการรับรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในทางวิชาการ ที่ต้องการขยายพรมแดนความรู้จากหลักฐานประเภทอื่นที่นอกเหนือไปจากตำนานและมุขปาฐะ การเชื่อมโยงกับโบราณสถาน พิธีกรรม ความเชื่อ จึงกลายเป็นประเด็นนี้ที่นำมาสู่ความสับสนแก่ผู้ที่เชื่อในความจริงแท้เรื่องพระนางจามเทวี และต้องการแสวงหาคำตอบที่ชัดเจน

การพัฒนาที่ต่อเนื่องมาจากการรับรู้เรื่องราวของ พระนางจามเทวี

ความสำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองลำพูนในฐานะการเป็นเมืองหริภุญไชยที่เก่าแก่ที่สุดในภาคเหนือ ทำให้เกิดการรวบรวมองค์ความรู้ และเผยแพร่ประวัติพระธาตุหริภุญไชยให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ต่อมาหลัง พ.ศ. 2525 เมื่อได้สร้างอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี ทำให้ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระนางจามเทวีในฐานะปฐมกษัตริย์หริภุญไชย ได้รับการยอมรับและนำเสนอสู่การรับรู้ของชาวลำพูน และสาธารณชนมากขึ้น ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ การนำเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาเมืองลำพูน ทำให้เรื่องพระนางจามเทวีที่มีพลังขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมในแถบลุ่มแม่น้ำปิงได้รับการสืบค้นเพื่อเชิดชูเป็นอัตลักษณ์เมืองลำพูนในการพัฒนา ดังกรณีศึกษาต่อไปนี้

1. การพัฒนาพื้นที่แหล่งโบราณสถาน เพื่อเชื่อมโยงสู่ลุ่มน้ำเมืองมรดกโลก

โครงการขับเคลื่อนเมืองลุ่มน้ำมรดกโลก เป็นโครงการระยะยาวในการพัฒนาเมืองลุ่มน้ำที่ได้รับการร่วมมือในระดับจังหวัดเพื่อดำเนินการตามกรอบแนวคิดขององค์การ UNESCO โดยโครงการขุดค้นแหล่งโบราณสถานบ้านบ่อขาวทั้งวัดเกาะกลาง เนินเศรษฐีอินตาเป็นหนึ่งในการค้นหาหลักฐานสนับสนุนด้านประวัติศาสตร์ โบราณสถานของเมืองลุ่มน้ำ โดยได้รับกาสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดลุ่มน้ำ ดำเนินการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดีเพื่อหาหลักฐานเพิ่มเติม เพิ่มน้ำหนัก และคุณค่าให้แก่มรดกศิลปวัฒนธรรมในลุ่มน้ำ การพัฒนาแหล่งโบราณสถานวัดเกาะกลาง เป็นการขุดค้นแหล่งโบราณสถานขนาดใหญ่ในบริเวณสวนลำไยและทุ่งนาในหมู่บ้านบ่อขาว ในบริเวณที่เชื่อว่าเกี่ยวข้องกับประวัติพระนางจามเทวี และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์มอญในพื้นที่ ในปี พ.ศ. 2548 โดยครั้งแรก กรมศิลปากรได้ทำการขุดสำรวจ ช่วงกลางทศวรรษ 2530 ในรายงานการขุดค้นกล่าวถึงประวัติของเศรษฐีอินตาบิดาของพระนางจามเทวีว่าเป็นชาวมอญบ้านหนองคูโดยกำเนิด ดังนั้น บริเวณที่ขุดแต่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “*คุ่มเศรษฐีอินตา*” จึงถูกเชื่อมโยงเข้ากับประวัติพระนางจามเทวี โดยเชื่อว่าเป็นสถานที่ประสูติของพระองค์

ในด้านกายภาพพบหลักฐานที่ไม่เชื่อมโยงกับยุคสมัยและรูปแบบศิลปะที่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 21 โดยพบเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป ประกอบด้วย ฐานอิฐฝังแปดเหลี่ยมขนาดใหญ่ 1 ฐาน แท่นบูชา 2 แท่น กลุ่มอาคารมีแนวกำแพงล้อมรอบ มีทางเดินขนาดเล็กเชื่อมต่อมาจากกลุ่มโบราณสถานด้านตะวันตก และพบโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ เช่น ปูนปั้นพญานาคประดับด้วยลายเม็ดประคำ และตุ้มกรซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 จึงมีข้อสันนิษฐานว่า

เนินเศรษฐีอินตานี้อาจเป็นเขตสังฆาวาสของวัดเกาะกลางที่ไม่เกี่ยวข้องกัน
ประวัติของพระนางจามเทวีแต่อย่างใด

ภาพที่ 23 บริเวณเนินเศรษฐีอินตาที่ได้รับการขุดค้นโดยศิลปากรในราว พ.ศ. 2547-2548
หลังจากการสร้างรูปปั้นพระนางจามเทวีไว้บนเนินเมื่อ พ.ศ. 2534-2535

ดังนั้น ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวีในพื้นที่บ้านหนองคูและบ้าน
บ่อควา ตำบลบ้านเรื่อน อำเภอป่าซาง จึงเกิดจากการรับรู้เรื่องเล่าที่อ้างถึง
ตำนานท้องถิ่นร่วมกับการสร้างรูปเคารพพระนางจามเทวีและประกอบพิธี
บวงสรวงบนเนินเศรษฐีอินตา จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านหนองคูพบว่า ใน
ช่วง พ.ศ. 2534 - 2535 มีบุคคลได้ซื้อที่ดินบริเวณเนินเศรษฐีอินตาเพื่อเป็น
ที่ประดิษฐานพระนางจามเทวีตามที่ได้นิมิตเห็น และให้เป็นสถานที่พระราช
สมภพของพระนางจามเทวีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยกลุ่มชาติพันธุ์มอญในพื้นที่
ได้เข้ามาร่วมจัดพิธีบวงสรวงพระนางจามเทวี ณ สถานที่นี้เป็นประจำทุกปี ร่วม
กับการจัดพิธี ณ ลานอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี ตลาดสดหนองดอ

ด้านการพัฒนาอันเกิดจากการชุดค้น ชุดแต่งแหล่งโบราณสถานบ้านบ่อควา ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์มอญในท้องถิ่นเกิดการตื่นตัวในการอนุรักษ์และพัฒนา วัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามทั้งด้านภาษา การแต่งกาย ดนตรี การแสดง อาหาร ตลอดจนสร้างสำนึกความเป็นลูกหลานของพระนางจามเทวีในการดำเนิน กิจกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตที่คงความเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ไว้จนถึงปัจจุบัน

2. การผลิตซ้ำเพื่อเผยแพร่เรื่องราวของพระนางจามเทวีสู่การจัดกิจกรรม รูปแบบต่างๆ

การผลิตซ้ำด้วยการสร้างรูปเคารพ และเผยแพร่ตำนานพระนางจามเทวีเพื่อ ส่งเสริมให้สถานที่เกี่ยวข้องกับประวัติตอนต่างๆ ของพระนางจามเทวีเป็นที่ รู้จัก หรือเพื่อให้เกิดกิจกรรมที่รวบรวมผู้คนจำนวนมากไว้ได้ เมื่อเรื่องราวของ พระนางจามเทวีเผยแพร่สู่การรับรู้ของผู้คนในสังคมระดับต่างๆ แล้ว ทำให้ เกิดการพัฒนาทั้งด้านการศึกษาและการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ระดับจังหวัด ด้วยการนำเสนอเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดลำพูน ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว ประเพณีงานประเพณี วัฒนธรรม และกิจกรรมประจำปีทั้งในระดับภาคและ ระดับจังหวัด

ภาพที่ 24 ชุดโปสเตอร์และแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวภาคเหนือ และงานประจำปีของ จังหวัดลำพูนที่มีพระนางจามเทวีในรูปอนุสาวรีย์เป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เนื่องจาก เป็นที่รับรู้ในวงกว้าง

กิจกรรมที่สนับสนุนว่าประวัติพระนางจามเทวีมีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนในระดับจังหวัดคือ การสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวพระนางจามเทวีในวันพระแม่แห่งชาติที่จัดขึ้นเป็นปีแรก โดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูนเพื่อขับเคลื่อนนโยบายทุนทางวัฒนธรรมชุมชนให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์พร้อมสร้างคุณค่าในขณะเดียวกัน โดยกิจกรรมนี้อ้างถึงการถอดบทเรียนประชุมสัมมนาวิชาการ ประวัติศาสตร์พระนางจามเทวีที่กล่าวถึงชาติกำเนิดและการเดินทางของเจ้าแม่จามเทวี จากเมืองละโว้ถึงหริภุญไชย เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติ แสดงความกตัญญูร่วมแรงร่วมใจ ที่ท้องถิ่นยังอาศัยความเชื่อ

³ งานพระแม่แห่งชาติ สืบค้นจาก <http://www.tourlamphun.com/11/2016/งานพระแม่แห่งชาติ>

ในเรื่องประวัติศาสตร์พระนางจามเทวีขับเคลื่อนแนวคิดและกิจกรรมในระดับจังหวัด ที่ต่อย้ำและสนับสนุนความเชื่อของกลุ่มศรัทธาพระนางจามเทวี กลุ่มชาติพันธุ์อยู่ในจังหวัดลำพูน ตลอดจนการเล่าประวัติความเป็นมาของชุมชน แหล่งโบราณสถานต่างๆ เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของเมืองให้มีประวัติศาสตร์ร่วมกันโดยมีประวัติพระนางจามเทวีเป็นหนึ่งในประเด็นสำคัญ

ภาพที่ 25 แผ่นป้ายประชาสัมพันธ์เพื่อระดมคนและทุนในการร่วมงานพระแม่แห่งเมือง โดยคาดหวังผู้เข้าร่วมงาน 3,000 คน (ที่มา <http://www.tourlamphun.com/11/2016/งานพระแม่แห่งเมือง>)

การพัฒนาตำนานพระนางจามเทวีด้วยความเชื่อที่นอกเหนือไปจากหลักฐานประเภทเอกสารตำนานเป็นการผลิตซ้ำเรื่องราวของพระนางจามเทวีเพื่อสร้างคุณค่าของพระนางต่อชุมชน สร้างความเชื่อด้านความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ ตลอดจนความเชื่อในเรื่องภพชาติดังการพิมพ์เผยแพร่หนังสือในลักษณะการกลับชาติมาเกิดของบุคคลในเมืองลำพูน ทำให้เกิดการเรียนรู้ สืบทอดประวัติชุมชน นำไปสู่การสร้างสิ่งระลึกถึง เช่น รูปพระนางจามเทวีทรงชุดผ้าขาว ปฏิบัติธรรม การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังชุดใหม่เรื่องพระนางจามเทวีที่อุโบสถวัดพระยืนและภาพเหมือนเต็มองค์ด้านหลังวิหาร สืบเนื่องมาจากการขุดแต่งโบราณสถานวัดพระยืน ระหว่างปี พ.ศ. 2554 - 2555 โดยกรมศิลปากร ทำให้เชื่อมโยงข้อมูลของวัดพระยืนย้อนอดีตไปนานกว่าการมาของ

พระสมุนเระ ด้วยภาพเขียนประวัติของพระนางจามเทวีด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นการผลิตซ้ำ ที่สนับสนุนว่าเรื่องราวของพระนางจามเทวีมีความเป็นพลวัตรทั้งการรับรู้และถ่ายทอดเรื่องราวเปลี่ยนแปลงได้ตามกระแสสังคม

สรุป

ตั้งแต่หลังการสร้างอนุสาวรีย์พระนางจามเทวีในปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา เรื่องราวของพระนางจามเทวีได้รับการแต่งเติมเนื้อเรื่องให้มีความพิสดารมากขึ้นตามช่วงเวลาต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนกำเนิดพระนางจามเทวีที่อ้างถึงบ้านหนองคู และชาติพันธุ์มอญที่เชื่อมโยงกับตำนานท้องถิ่น ทำให้ทางจังหวัดลำพูนสนับสนุนงบประมาณเพื่อขุดแต่งและสำรวจแหล่งโบราณสถานในพื้นที่บ้านหนองคู และบ้านบ่อควา ด้วยความหวังที่จะพบหลักฐานที่เก่าแก่ไปกว่าสมัยอาณาจักรล้านนา แต่จากการขุดค้นกลับพบหลักฐานศิลปกรรมที่มีรูปแบบศิลปะที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21

ด้วยหลักฐานทางโบราณวัตถุสถาน และเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่ช่วงหลังการสร้างอนุสาวรีย์ที่ไม่สามารถสรุปเนื้อหาที่ชัดเจนได้ แต่การแสดงออกผ่านการผลิตซ้ำเอกสาร ตำนาน ภาพจิตรกรรม รูปเคารพ เหรียญที่ระลึก วัตถุมงคล ภาพเหมือนพระนางจามเทวี การแสดงละคร การจัดแสดงแสงสีเสียงในโอกาสสำคัญต่างๆ เหล่านี้แสดงถึงความสำคัญด้านความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาในพระนางจามเทวีในฐานะปฐมกษัตริย์ผู้ปกครองและคำขุพุทธศาสนาในเมืองหริภุญไชย

ด้านการพัฒนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ทั้งมอญ ไทยวน ไทยองในจังหวัดลำพูน ให้เป็นอัตลักษณ์ของเมืองลำพูนและเป็นเรื่องราวที่ใช้ขับเคลื่อนเมืองลำพูน ทั้งด้านการท่องเที่ยว จึงพบการผลิตซ้ำในรูปแบบต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งกิจกรรมที่ดำเนินการโดยภาครัฐ เอกชน หรือองค์กรต่างๆ เช่น การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว งานลำไยงานฤดูหนาว จากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่คลุมเครือได้ส่งผลสู่การค้นคว้าที่ไม่หยุดนิ่ง เกิดเป็นกิจกรรมที่หลากหลายภายใต้เรื่องราวของ พระนางจามเทวี ที่ผู้คนในสังคมสามารถเลือกจดจำ บันทึก เล่าเรื่องได้ตามประโยชน์ที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์การจัดกิจกรรมเชิงพัฒนาต่างๆ

บรรณานุกรม

- กองโบราณคดี กรมศิลปากร. *การสำรวจแหล่งประติมากรรม เล่ม 1 (ภาคเหนือตอนบน)*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2536.
- กิตติ วัฒนะมหาตม์. *จอมนางทริภุญไชย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อุษากาพิมพ์, 2546.
- แก้ว นันทชัย อายุ 102 ปี. สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, บ้านช่างเขียนอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, 7 กันยายน 2558.
- ไกรศรี นิมมานเหมินทร์. *กาพย์เจ็ย จามเทวีและวิรังคะ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: พี.เอ.ลีฟวิ่ง, 2533.
- จันทร์ เขียวพันธ์ อายุ 67 ปี. สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, บ้านหนองคู ตำบลบ้านเรื่อน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน, 7 กันยายน 2558.
- จุลพงศ์ ชันติพงศ์. *เล่าเรื่องเมืองลำพูน*. ลำพูน: ศูนย์การเรียนรู้ประวัติศาสตร์จังหวัดลำพูน เขต 1, 2547.
- เจ้านางน้อย (นามแฝง). *ละคอนการกุศลพระราชประวัติพระนางจามะเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งนครทริภุญไชย*. เชียงใหม่: ชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533.
- ชุม อินตะปัน อายุ 98 ปี. สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, บ้านหนองเงือก ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน, 12 ตุลาคม 2558.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม*

11. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.

ตำนานจามเทวี จ.ศ.1271. วัดตากาศ ต.ตากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน.

85.143.05.056-058 3/96

ตำนานจามเทวีวงศ์ จ.ศ.1209. วัดแม่คำว ต.สันทรายน้อย อ.สันทราย จ.เชียงใหม่

80.047.05.015-015 1/88

ไถน เตชะพันธุ์ อายุ 80 ปี. สัมภาษณ์โดย นเรนทร์ ปัญญา, ชุมชนศรีบุญเรือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 23 พฤศจิกายน 2558.

ธนรัชต์ สุภาแสน. *วิวาทะการเป็นผู้นำของพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรหริภุญไชย*. วิทยานิพนธ์, รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, 2554.

ธัญญา พรหมเทศ อายุ 82 ปี. สัมภาษณ์โดย นเรนทร์ ปัญญา, ชุมชนศรีบุญเรือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 21 พฤศจิกายน 2558.

นนท์ อินกองงาม อายุ 83 ปี. สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, บ้านแม่แรง ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน, 12 ตุลาคม 2558.

น้อย วิโรธส อายุ 90 ปี. สัมภาษณ์โดย นเรนทร์ ปัญญา, ชุมชนจามเทวี ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 22 พฤศจิกายน 2558.

ประสิทธิ์ เพชรรักษ์, เรียบเรียง. *รวมเรื่องเจ้าแม่หม่อนแล้ว*. ลำพูน: อนุรักษ์การพิมพ์, 2538.

ประสิทธิ์ ฦ ลำพูน อายุ 68 ปี. สัมภาษณ์โดย นเรนทร์ ปัญญาภู, บ้านศรี้อย
ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 15 พฤศจิกายน 2558.

เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์. (15-21 ก.พ. 2556). “ปริศนาโบราณคดี: ประเพณี
ประดิษฐ์เดือนกุมภาพันธ์ จาก “วาเลนไทน์” ถึง “ไหว้สาเจ้าแม่จามเทวี”.”
มติชนสุดสัปดาห์, ปีที่ 33 ฉบับที่ 1696.

โพธิ์รังสี, พระ. จามเทวีวงศ์: พงศาวดารนครทริภูญชัย. ลำพูน: ฦพลการ
พิมพ์, 2557.

ไพศาลธีรคุณ, พระครู. เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว อายุ 60 ปี. สัมภาษณ์โดย นเร
นทร์ ปัญญาภู, วัดต้นแก้ว ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,
20 พฤศจิกายน 2558.

มาลินี ฦสุภา. อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับความหมายที่มองไม่เห็น. กรุงเทพฯ:
วิภาษา, 2548.

วรित्रา อนันตโท. “จามเทวีบูชา: การผลิตซ้ำตำนาน และการผลิตสร้างพิธีกรรม
บวงสรวง.” เมืองโบราณ 41, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2558): 79-95

วินิจธรรมโชติ, พระครู. เจ้าอาวาสวัดจามเทวี อายุ 65 ปี. สัมภาษณ์โดย นเร
นทร์ ปัญญาภู, วัดจามเทวี ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,
10 พฤศจิกายน 2558.

สงวน โชติสุขรัตน์. “ตำนานนางจามเทวี.” ประชุมตำนานลานนาไทย.
กรุงเทพฯ: ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2515.

สวัสด์ เจตะสวัสด์ อายุ 68 ปี. สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, วัดบ้านหลุก
ตำบลประตูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 8 กันยายน 2558.

สิงฆะ วรรณสัย. 2514. *ประวัติพระนางจามเทวี และจังหวัดลำพูน*. พิมพ์เป็นธรรมทานในงานฉลองสมณศักดิ์ พระราชสุตาจารย์ บริหารจามเทวี ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี 4 เมษายน 2514. ม.ป.ป.

สุทธาวารี สุวรรณภาชน์, เรียบเรียง. *พระราชชีวประวัติพระแม่เจ้าจามะเทวีบรมราชินารี ศรีสุริยวงศ์ องค์บดินทร์ ปิ่นธำนิหริภุญไชย*. เชียงใหม่: ทิพย์เนตรการพิมพ์, 2525.

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. OPAC. <http://search.lib.cmu.ac.th>.

สำราญ กาญจนคุหา. สัมภาษณ์โดย สุวิภา จำปาวัลย์, หอศิลป์พระเครื่องเมืองลำพูน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 12 ตุลาคม 2558.

สำราญ กาญจนคุหา. “มหากาพย์พื้นบ้าน เรื่อง จามเทวีกับขุนหลวงวิลังคะ.” หอศิลป์พระเครื่องเมืองลำพูน. <http://www.naiboran.com/article.php?id=13>, 2554.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. *ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2559.

อมรสันติคุณ, พระครู. เจ้าอาวาสวัดพระคงฤาษี อายุ 75 ปี. สัมภาษณ์โดย นเรนทร์ ปัญญา, วัดพระคงฤาษี ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน, 11 พฤศจิกายน 2558.